

Kopiczko, Andrzej

Historia regionalna na łamach "Studiów Warmińskich" w latach 1964-2003

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3, 317-352

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Kopiczko

Historia regionalna na łamach „Studiów Warmińskich” w latach 1964–2003

Wprowadzenie

W diecezji warmińskiej na długo przed wybuchem II wojny światowej powstał silny ośrodek mogący poszczycić się dużymi osiągnięciami naukowymi. Wkrótce po erygowaniu Seminarium Duchownego i kolegium jezuickiego w Braniewie w 1565 r., a następnie Alumnatu Papieskiego, w mieście podejmowało pracę wielu uczonych zarówno spośród zakonników, jak i duchowieństwa diecezjalnego. Rozprawy dotyczące początkowo przede wszystkim tematyki religijnej, duszpasterskiej i prawnej (kanonicznej) publikowali w miejscowej drukarni a także w innych oficynach polskich i zagranicznych. Niektórzy z nich zajmowali się dodatkowo historiografią lokalną. Jeszcze większy prestiż braniewskie środowisko naukowe zdobyło w XIX w., co odpowiadało ogólnym tendencjom w rozwoju badań. Oprócz różnego rodzaju opracowań pojawiły się wówczas wydawnictwa źródłowe, nazywane kodeksami dyplomatycznymi, czyli zbiory dokumentów regionalnych.

Ważnym wydarzeniem w diecezji warmińskiej było przeniesienie w 1841 r. archiwum diecezjalnego z Lidzbarka Warmińskiego do Fromborka. Dzięki temu historycy związani z ośrodkiem naukowym w Braniewie mieli łatwiejszy dostęp do źródeł. We Fromborku znajdowało się także archiwum kapituły warmińskiej. W 1856 r. powołano Historischer Verein für Ermland (Warmińskie Towarzystwo Historyczne). Jego pierwszym prezesem został wybitny historyk regionalista ks. Anton Eichhorn. Celem stowarzyszenia było zbieranie pamiątek przeszłości oraz publikowanie źródeł do dziejów Warmii. W ten sposób zrodziły się dwie bardzo ważne inicjatywy wydawnicze: czasopismo „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (od 1868 r.) oraz „Monumenta Historiae Varmiensis” (od 1860 r.). Kolejnym periodykiem, założonym w 1869 r., był miesięcznik „Pastoralblatt für die Diözese Ermland”, w którym zamieszczano oficjalne dokumenty Stolicy Apostolskiej, konferencji Episkopatu Niemieckiego i biskupa warmińskiego oraz różnego rodzaju opracowania historyczne. Wydawano także inne czasopisma o zasięgu regionalnym i lokalnym.

Tradycje te przerwała II wojna światowa. Po przyłączeniu części Prus Wschodnich do Polski wszystkie centralne instytucje kościelne przeniesiono z Fromborka do Olsztyna. Tu też zgromadzono ocalałe archiwalia i księgozbiory, a w 1949 r. reaktywowano Wyższe Seminarium Duchowne „Hosianum”. Tym samym stworzono podstawy do powstania zwartej społeczności naukowej i prowadzenia badań, zwłaszcza w zakresie dziejów kościelnych regionu warmińsko-mazurskiego.

W 1956 r. Rada Pedagogiczna Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum” podjęła decyzję, by każdego miesiąca odbywać sesje naukowe. Pierwsza miała miejsce 29 stycznia 1957 r. Wówczas wicerektor ks. dr Jan Obląk zaproponował, by powołać Teologiczne Towarzystwo Naukowe im. Stanisława Hozjusza. Uczestnikom projekt ten wydał się przedwczesny. Zaproponowano,

by takie spotkania nazywać „sesjami naukowymi Rady Pedagogicznej WSD »Hosianum«” – w odróżnieniu od „sesji pedagogiczno-dydaktycznych” tejże Rady. Postanowiono jednocześnie, by przewodniczył im ks. Jan Obląk, a na sekretarza wybrano ks. dr. Juliana Wojtkowskiego. Członków nowo powołanego gremium zobowiązano do uczestnictwa w sesjach, a ponadto do wygłoszenia jednej prelekcji w roku. Po trzech latach, 22 stycznia 1960 r., wybrano nowy skład prezydium; przewodniczącym został ks. dr Jerzy Wirszyłło, a sekretarzem ks. dr Henryk Gulbinowicz. W trzeciej kadencji, która rozpoczęła się 9 kwietnia 1962 r., na te stanowiska powołano ks. dr. Stanisława Zdanowicza i ks. dr. Józefa Myśkowskiego¹. Wówczas też zadecydowano o powołaniu własnego periodyku naukowego o profilu historyczno-teologicznym, który otrzymał tytuł „Studia Warmińskie”². Jak podkreślano w recenzjach pierwszego tomu, było to czwarte czasopismo naukowe w regionie – po „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”, „Zeszytach Naukowych” WSR i „Roczniku Olsztyńskim”³. O celach podjętej inicjatywy napisano w „Słowie wstępnym”, sygnowanym przez redakcję. Najpierw przywołano tradycje naukowe Warmii, poczynając od osiągnięć Mikołaja Kopernika, a kończąc na działalności naukowej w XIX i XX w. W przedostatnim akapicie tego krótkiego wprowadzenia podano: „Po ostatniej wojnie Warmia wróciła do Polski. Odbudowując życie administracyjne, ekonomiczne, oświatowe i kościelne, nie zapomniano o dawnych tradycjach naukowych i podjęto twórcze badania polskiej nauki. Owocem ich jest szereg pożytecznych rozpraw i założenie wartościowych czasopism naukowych pt. »Komunikaty Mazursko-Warmińskie« i »Rocznik Olsztyński«. Obecnie zespół profesorów Warmińskiego Seminarium Duchownego »Hosianum« wydaje pierwszy tom »Studiów Warmińskich«, będących wynikiem ich pracy naukowej na polskiej Warmii”⁴. W statucie z 1991 r. doprecyzowano, że „»Studia Warmińskie« są rocznikiem naukowym, redagowanym staraniem Wyższego Seminarium Duchownego »Hosianum« w Olsztynie, poświęconym naukom kościelnym oraz dyscyplinom związanym z tymi naukami, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb i historii Kościoła Warmińskiego oraz historii regionów Warmii, Mazur i Powiśla. Łamy są udostępnione w pierwszej kolejności pracownikom naukowo-dydaktycznym Wyższego Seminarium Duchownego »Hosianum«, aby mogli publikować wyniki swoich badań, do których są zobowiązani z racji swojego stanowiska”. Potwierdzono też zasadę, że kadencja redaktora naczelnego trwa trzy lata, jego współpracownikami są zastępca redaktora naczelnego i sekretarz. Pismo miało się ukazywać w Warmińskim Wydawnictwie Diecezjalnym i być drukowane w Zakładzie Poligraficznym Diecezji⁵.

Prace nad wydaniem nowego periodyku rozpoczęto od powołania 18 lutego 1964 r. zespołu redakcyjnego; pierwszym redaktorem naczelnym został bp dr Jan Obląk, jego zastępcą – ks. dr Tadeusz Pawluk, natomiast obowiązki redaktora technicznego powierzono ks. dr. Julianowi Wojtkowskiemu⁶. Następnie przyjęto plan wydawniczy, tzn. ustalono autorów, tytuły ich publikacji oraz objętość. Ostatecznie w kwietniu 1965 r. stwierdzono, że pierwszy tom będzie obejmował 36,25 arkuszy wydawniczych, czyli 31,75 arkuszy drukarskich. Dokonano aż trzech korekt otrzymanych tekstów, co świadczy, że do pracy przystąpiono bardzo rzetelnie. Przed oddaniem tomu do druku było konieczne zatwierdzenie tytułu, uznanie go za periodyk naukowy oraz zezwolenie na druk

1 Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej (dalej: AAWO-N) sygn. I. IV 1/2.

2 A. Kopiczko, *Działalność naukowo-kulturalna Kościoła warmińskiego po 1945 roku*, Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne, 1999, nr 44, ss. 87–89.

3 J. J., „Studia Warmińskie”, *Słowo na Warmii i Mazurach*, 1965, nr 31, s. 2.

4 *Słowo wstępne*, *Studia Warmińskie* [dalej: SW], 1964, t. 1, s. 5.

5 AAWO-N, Ks. Marian Borzyszkowski, teczkę redaktora.

6 AAWO-N, I. IV.

przez Departament Wydawnictw przy Ministerstwie Kultury i Sztuki⁷. Ponadto o zgodę poproszono Urząd do spraw Wyznań⁸. Wreszcie trzeba było znaleźć drukarnię, która podjęłaby się świadczenia usług poligraficznych. Okazało się, że zgodę wyraziły dopiero Krakowskie Zakłady Poligraficzne, inne natomiast, w tym także Olsztyńskie Zakłady Graficzne, odmówiły współpracy, co zapewne było podyktowane racjami polityczno-ideologicznymi. OZGraf współpracę podjął dopiero w 1968 r.⁹ Przyjęto też jednolitą dla wszystkich tomów szatę graficzną (zmieniano jedynie kolor okładki); na przedniej umieszczono u góry rysunek katedry fromborskiej, poniżej na białym pasku – tytuł, a pod nim herb diecezji oraz nazwę wydawnictwa i rok wydania. Na grzbiecie podawano tytuł i rok, a później także numer tomu.

„Studia Warmińskie” aż do 1990 r., do tomu dwudziestego siódmego, ukazywały się nakładem Warmińskiego Wydawnictwa Diecezjalnego. Od tego czasu w stopce redakcyjnej jako wydawca figuruje Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum”. W pierwszym okresie (do 1976 r.) pozostawał też ten sam skład zespołu redakcyjnego, czyli wspomniani bp dr Jan Oblak, ks. dr (od 1969 r. – hab.) Tadeusz Pawluk i ks. dr (od 1968 r. – hab.) Julian Wojtkowski. Niestety, w stopce redakcyjnej nie umieszczano tych informacji. Zmieniono to dopiero w 1977 r., czyli od tomu czternastego i odąd już regularnie pojawiały się informacje o zespole redakcyjnym. W tym roku funkcję naczelnego objął ks. dr Alojzy Szorc i pełnił ją do 1988 r., zatem łącznie przygotował dwanaście tomów. Pomagał mu przez siedem lat – jako zastępca redaktora – ks. dr Jerzy Podolecki. Później ta funkcja już nie występowała. Natomiast sekretarze redakcji od 1977 r. zmieniali się corocznie, w kolejności chronologicznej byli to: ks. dr Wojciech Ziemia, ks. mgr Emil Rzeszutek i ks. dr Edward Michoń. Stabilizacja nastąpiła od 1981 r.; wówczas tego zadania podjął się ks. dr Stanisław Kozakiewicz i wypełniał je do 1988 r. (w 1983 r. występuje jako sekretarz dodatkowo s. dr Ambrozja Jadwiga Kalinowska)¹⁰.

Ponowna zmiana nastąpiła w grudniu 1988 r. Wówczas na redaktora naczelnego wybrano ks. prof. dr. hab. Mariana Borzyszkowskiego, a na zastępców ks. dr. Jana Guzowskiego i ks. dr. Bogdana Wiktora Matysiaka¹¹. Ustalono też, że „dotychczasowa redakcja z ks. dr. hab. Alojzym Szorcem na czele wyda zaległe tomy za lata 1983–1988”¹². W stopkach redakcyjnych tomów za lata 1989 i 1990 wymieniano jednak ks. Borzyszkowskiego i ks. Guzowskiego, ponieważ ks. Matysiak w tym czasie kontynuował studia specjalistyczne w Rzymie. Od 1993 r. jako redaktor naczelny występuje ks. dr Jan Guzowski¹³. W 2001 r. przy „Studiach Warmińskich” powołano kilkusobową Radę Programową.

Pierwsze cztery tomy „Studiów Warmińskich” wydrukowały Krakowskie Zakłady Poligraficzne. W 1968 r. zadania tego podjęły się już Olsztyńskie Zakłady Graficzne i wydały kolejnych piętnaście tomów (do dziewiętnastego za lata 1982–1984). Sytuacja znów się zmieniła po 1989 r., gdy diecezja warmińska uruchomiła własny zakład poligraficzny, w którym wydrukowano tom dwu-

⁷ K. Pietkiewicz, *Działalność wydawnicza Warmińskiego Wydawnictwa Diecezjalnego w latach 1946–1986*, Olsztyn 1988, s. 30.

⁸ K. Kolałowska, *Problematyka historyczna na łamach „Studiów Warmińskich” w latach 1964–1973*, Olsztyn 1997 (mpis pracy magisterskiej w zbiorach Archiwum Archidiecezji Warmińskiej), s. 42.

⁹ Zob. stopka redakcyjna t. 5 z 1968 r.

¹⁰ AAWO-N, Ks. Marian Borzyszkowski, teczka redaktora.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Jedynie w tomach za lata 1993 i 1995 dodano jeszcze, że z redaktorem naczelnym współpracują ks. Jan Roslan i Anna Mackowicz.

dziesty i – z wyjątkiem kolejnego, który przygotowała Drukarnia Diecezjalna w Katowicach – wszystkie następne aż do 1995 r. Sprawy druku tylko pozornie uległy poprawie, gdyż w praktyce okazało się, że procedury wydłużyły się i w latach osiemdziesiątych odnotowujemy największe opóźnienia w ukazywaniu się czasopisma. Oczywiście, trzeba pamiętać, że oprócz trudności technicznych pojawiły się także przeszkody związane z transformacją ustrojową, wzrostem kosztów papieru oraz samego druku. Nic więc dziwnego, że w latach osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych wystąpiły największe opóźnienia w druku, sięgające nawet sześciu lat, jak w przypadku tomu dwudziestego piątego. Dopiero od tomu trzydziestego piątego (1998 r.) nie odnotowano już żadnych przesunięć czasowych, ale sytuację z końca lat dziewięćdziesiątych trudno porównywać do wcześniejszej.

Pisząc o stronie formalnej „Studiów Warmińskich”, warto kilka słów poświęcić zmianom w szacie graficznej i w układzie treści. Do siódmego tomu włącznie na przedniej okładce – jak wcześniej powiedziano – umieszczano u góry szkic konturu katedry fromborskiej, poniżej – tytuł czasopisma na białym pasku, a pod nim pełny herb diecezji, nazwę wydawnictwa oraz rok wydania. Następnie zmieniono ilustracje pod napisem: zamiast herbu umieszczono dwie tarcze, jedną z wizerunkiem Mikołaja Kopernika, a drugą z herbem diecezji warmińskiej – barankiem z chorągiewką. Ostatniej modyfikacji dokonano w 1996 r., czyli od tomu trzydziestego trzeciego. Wówczas prawie dwie trzecie okładki znów zajął pełny herb, ale już archidiecezji warmińskiej. Poniżej umieszczono nazwę czasopisma i oznaczenie tomu, natomiast biały pasek z miniaturką portretu kardynała Stanisława Hozjusza oraz napisem: Wydawnictwo Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” przesunięto na sam dół. Dla każdego tomu stosowano też inną kolorystykę okładki.

Układ treści ulegał tylko nieznacznym modyfikacjom. Od początku stosowano podział na rozprawy (artykuły), recenzje i omówienia (sprawozdania), a od tomu trzeciego ponadto materiały. Mankamentem pierwszych pięciu tomów był brak indeksów. Zaczęto je sporządzać dopiero od tomu szóstego; wówczas też dodatkowo przygotowano indeksy wspólne dla wcześniejszych tomów. Są one bardzo rozbudowane i obejmują skorowidze: nazwisk, nazw geograficznych, rzeczy, biblijne, prawne, rękopisów i ilustracji.

„Studia Warmińskie” jako czasopismo kościelne podlegały ocenie cenzora kościelnego, co regulował kanon 823 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Zawsze więc podawano nazwisko osoby, która wyrażała *nihil obstat* oraz drugiej (zazwyczaj rządcy diecezji) – udzielającej *imprimatur*, czyli zgody na druk. Ale w realiach Polski Ludowej ukazywanie się periodyku uzależnione było dodatkowo od cenzury państwowej. O dopuszczeniu tekstów do druku decydował Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Jak poważne były te ingerencje, trudno na tym etapie badań dokładnie stwierdzić, ale mimo iż większość tekstów dotyczyła tematyki teologicznej i historycznej, zdarzały się cięcia cenzora. Wiadomo, że z tomu czwartego usunięto cały podrozdział z artykułu ks. Władysława Turka.

Od początku „Studia Warmińskie” zyskały szerokie grono czytelników, o czym świadczy duży nakład; pierwszy tom ukazał się w 1500, następne w 1000 lub 1200 egzemplarzy. Sytuacja zmieniła się dopiero od tomu dwudziestego siódmego (za 1990 r., wydrukowanego w 1995 r.); od tam zmniejszono nakład i drukowano 400 lub 500 egzemplarzy. Większość z nich jeszcze do połowy lat dziewięćdziesiątych wysyłano do seminariów i instytucji naukowych. Przykładowo, w 1967 r. tą drogą rozproszono aż 643 egzemplarze¹⁴. Wśród stałych prenumeratorów były 23 seminaria.

¹⁴ AAWO-N, Teczka „Studia Warmińskie” 1964–1967.

15 księgarń i 4 biblioteki. Periodyk wysyłano także za granicę, gdzie największą popularnością cieszył się wśród środowisk polonijnych. Ze względu na licznie reprezentowaną tematykę warmińską, zainteresowanie nim wykazywały także środowiska naukowe w Niemczech Zachodnich.

Analiza treści¹⁵

Edycje źródeł

Edytorstwo źródeł jest sztuką piękną, ale i trudną. Tylko wytrawni znawcy danego języka i historii decydują się na taką działalność naukową. W diecezji warmińskiej warsztat edytorski posiadł i wydoskonalił przede wszystkim ks. Alojzy Szorc, który od początku lat siedemdziesiątych prowadził kwerendy na temat korespondencji kardynała Stanisława Hozjusza w Rzymie, Austrii, Francji, Niemczech i Szwecji. Tym samym nawiązał do tradycji jeszcze XIX-wiecznej, kiedy to publikację listów tego wybitnego męża Kościoła rozpoczęli Wincenty Zakrzewski z ośrodka krakowskiego i Franciszek Hipler z Warmii¹⁶. 4 stycznia 1969 r. ówczesny rządcą warmiński bp Józef Drzazga powołał Diecezjalną Komisję Historyczną w procesie beatyfikacyjnym Hozjusza¹⁷, a w 1970 r. Pracownię Hozjańską przy Bibliotece Seminarium Duchownego „Hosianum”. Jej kierownikiem został również ks. Alojzy Szorc, który wraz z ks. Damianem Henrykiem Wojtyską zajął się – oprócz kompletowania dokumentacji do działalności Hozjusza – także przygotowaniem edycji jego źródeł.

Prace te zaowocowały wydaniem w 1976 r., w ramach ósmego tomu „Studiów Warmińskich”, korespondencji z 1564 r. We wstępie do tej publikacji zaznaczono, że „zawiera 450 listów pisanych do lub od Hozjusza (w tym *itinerarium*) oraz 20 dokumentów uzupełniających w dodatkach”. Dokładnie określono też zasady wydawnicze: sporządzenie regestów, przypisów tekstowych i rzeczowych oraz rozwiązywanie skrótów¹⁸. Dzieło kontynuowano w tomie piętnastym „Studiów Warmińskich”, w których zamieszczono 537 listów Hozjusza za 1565 r. (opracowanych także przez ks. A. Szorca)¹⁹ oraz w siedemnastym – korespondencja za okres 10 maja 1558 – 31 sierpnia 1560 r. (332 listy i 12 dodatków), przygotowanym już przez ks. Damiana Wojtyskę²⁰. Nie sposób w kilku zdaniach zrekapitulować treści tych trzech tomów źródeł. Dostarczają one ogromnie cennej wiedzy na temat nie tylko działalności samego biskupa Stanisława Hozjusza, ale ukazują także ówczesną sytuację w Rzeczypospolitej oraz problemy o zasięgu europejskim. Wśród osób przewijają się – oprócz króla polskiego Zygmunta Augusta – także członkowie dworów królewskich i hierarchowie Kościoła (w tym nuncjusz apostolski), duchowni warmińscy i liczni dostojnicy świeccy.

Zmudną pracę ks. Alojzego Szorca i ks. Damiana Wojtyski docenili liczni recenzenci. Tylko pierwszy tom korespondencji oceniło sześciu naukowców, w tym jedno omówienie pojawiło się w niemieckim czasopiśmie „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”²¹, a in-

¹⁵ Do analiz wykorzystywano zestawienie Katarzyny Parzych *Spis treści „Studiów Warmińskich”, tomy 1–40* (mps w zbiorach Archiwum Archidiecezji Warmińskiej) oraz własną bazę komputerową zawartości „Studiów Warmińskich”.

¹⁶ Por. Wstęp do tomu 8 (1976 r.) s. 7 i n.

¹⁷ Warmińskie Wiadomości Diecezjalne (dalej: WWD), 1969 nr 2, ss. 52–53.

¹⁸ Por. Wstęp do tomu 8 (1976 r.) ss. 38–40.

¹⁹ Por. Wstęp do tomu 15 (1978 r.), s. 12.

²⁰ Por. Wstęp do tomu 18 (1981 r.), s. 14.

²¹ Por. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, 1978, Bd. 39, ss. 168–171.

ne w renomowanych periodykach naukowych, jak „Studia Źródłoznawcze”, „Kwartalnik Historyczny” czy „Zapiski Historyczne”²². Podobnym zainteresowaniem recenzentów cieszyły się dwa kolejne tomy. Publikacja korespondencji Hozjusza nobilitowała „Studia Warmińskie” i uczyniła je znanymi wśród szerokiego kręgu naukowców, zajmujących się XVI wiekiem, a także reformacją i reformą Kościoła w tym okresie.

Inne edycje źródeł nie miały już tak dużego znaczenia, chociaż stanowiły również cenny materiał do dalszych analiz historycznych. W tomie dwudziestym „Studiów Warmińskich” wydzielono część trzecią, w której s. Ambrozja Jadwiga Kalinowska opracowała i opublikowała 228 listów Stanisława Reszki do Marcina Kromera z lat 1568–1588²³. Reszka pozostawił po sobie bogatą spuściznę pisarską, był też biografem i wydawcą dzieł kardynała Stanisława Hozjusza oraz dyplomata na dworze królów polskich Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy. Jego epistolografia może służyć poznaniu epoki i jest kroniką życia oraz działalności warmińskiego kardynała, w tym także jego audiencji u papieża, wizyt u zaprzyjaźnionych kardynałów, na nawet starań o zwrot „neapolitańskich sum” królowej Bony. Dużym ułatwieniem dla nieznających łaciny jest to, że wszystkie listy zostały wydane w języku polskim w osobnej publikacji, również autorstwa s. Ambrozji Jadwigi Kalinowskiej pt. *Z dworu Stanisława Hozjusza* (Olsztyn 1992).

Teksty źródłowe zamieszczono jeszcze w tomie dwudziestym szóstym, poświęconym Marciniowi Kromerowi. Jerzy Starnawski opublikował siedem listów, związanych z poselstwem morskim w latach 1569–1571. Były one skierowane do księcia pruskiego Albrechta II, króla polskiego Zygmunta Augusta oraz do podkanclerzego koronnego Franciszka Krasińskiego²⁴. Alicja Dybowska natomiast udostępniła czytelnikom nieznanne dokumenty ze zbiorów watykańskich, a mianowicie 24 listy Kromera do nuncjusza Jana Franciszka Commendoniego oraz pojedyncze do papieża Piusa IV, nuncjusza Jana Andrzeja Caligarięgo i Jerzego von Tyczyzna, a także akt akceptacji Kromera jako koadiutora przez kapitułę warmińską oraz protest kapituły warmińskiej przeciwko zaprzysiężeniu przez króla polskiego Henryka Walezego postanowień konfederacji warszawskiej²⁵. Dodatkowo s. Ambrozja Kalinowska zamieściła polski przekład diariusza podróży i korespondencję z lat 1583–1589 Stanisława Reszki. Dowiadujemy się w układzie chronologicznym o jego wyjazdach z Krakowa do Rzymu i załatwianiu tam różnych spraw oraz o wyjazdach na Warmię. *Diariusz* ukazuje sytuację polityczną, religijną i gospodarczą ówczesnej Polski, stosunki dyplomatyczne ze Stolicą Apostolską, życie towarzyskie i kulturalne na dworach oraz wiele innych ciekawych informacji, jak chociażby o stanie dróg czy warunkach atmosferycznych²⁶.

Dla poznania języka staropolskiego przydatne mogą być listy Tomasza Plazy do Marcina Kromera, które wydała Krystyna Stasiewicz. W pierwszym zdaniu „Wstępu” autorka napisała: „Historyków i filologów powinny bardziej niż do tej pory zainteresować dwie postacie z XVI wieku – Marcin Kromer i Tomasz Plaza. Pierwsza z nich rekomendacji nie potrzebuje, druga natomiast o nią się doprasza”. I rzeczywiście, z edycji dziesięciu listów dużo dowiadujemy się o działalności i zainteresowaniach Plazy, ale – co też jest bardzo ważne – o jego osobowości i sposobie patrzenia na świat²⁷.

22 Wykaz recenzji wszystkich trzech tomów zamieszcza I. Makarczyk, *Bibliografia „Hozjańska” (1970–2004)*, w: *Katolom Stanisław Hozjus (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, pod red. S. Achremczyka, J. Guzowskiego i J. Jezierskiego, Olsztyn 2005, ss. 389–390.

23 SW, 1983, t. 20, ss. 245–526 oraz dodatek, ss. 527–561.

24 J. Starnawski, *Listy Marcina Kromera związane z poselstwem morskim lat 1569–1571*, SW, 1994, t. 26, ss. 157–164.

25 A. Dybowska, *Niektóre Kromeriana ze zbiorów watykańskich (Edycja)*, SW, 1994, t. 26, ss. 165–193.

26 A. J. Kalinowska, *Stanisław Reszka – diariusz podróży i korespondencja z lat 1583–89*, SW, 1994, t. 26, ss. 195–120.

27 K. Stasiewicz, *Listy Tomasza Plazy do Marcina Kromera*, SW, 1985–1986, t. 2/23, ss. 155–196.

Niewątpliwie bardzo ważnym wydarzeniem naukowym w środowisku lokalnym było odnalezienie autografu *Prawdziwej powieści o kamienicy narożnej w Kukorowcach* bp. Ignacego Krasickiego. Jest to opowieść o dziejach Polski, przedstawiona pod alegorią „kamienicy narożnej”. Przez wiele lat uważano pierwszy rękopis za zaginiony, ale okazało się, że odnalazł się, był w posiadaniu Niemca dr. Alfonsa Trillera, który przekazał go do Archiwum Archidiecezji Warmińskiej. I ten tekst opublikował bp Jan Obląk w tomie ósmym²⁸.

Spod pióra bp. Obląka pochodzą jeszcze inne, mniejsze przyczynki edytorskie, m.in. o objawieniach Matki Boskiej w Gietrzwałdzie. Wprawdzie uwzględniono w tej grupie jedynie osiem dokumentów, ale w druku są to 32 strony. Od wcześniejszych edycji różnią się także tym, że zostały spisane w języku niemieckim i obejmują wydarzenia z drugiej połowy XIX w.²⁹ W tomie czwartym ks. Alojzy Szorc zamieścił tekst „*Articuli iurati*” biskupa warmińskiego Andrzeja Chryzostoma Zaluskiego (ss. 555–558)³⁰. Nie został on jednak opatrzony komentarzem i nie zawiera tłumaczenia na język polski. Treścią przypomina jednak inne, które zanalizował bp Jan Obląk w artykule *Kapitulacje wyborcze biskupów warmińskich*³¹. W tym samym periodyku odnajdujemy jeszcze jeden artykuł z dodatkiem źródłowym, mianowicie autorstwa ks. Juliana Wojtkowskiego pt. *Sprawy warmińskie i krzyżackie we wrocławskim egzemplarzu piętnastowiecznego wydania Listów Kardynalskich Eneasza Sylwiusza Piccolominiiego*³². Na podstawie tego inkunabułu zostały omówione starania Piccolominiiego o biskupstwo warmińskie w 1457 r., zabiegi prymasa Polski w Rzymie o zatwierdzenie układu piotrkowskiego w sprawie obsadzania biskupstwa warmińskiego, a także misja dyplomatyczna Hieronima Łaskiego w czasie wojny polsko-krzyżackiej z lat 1519–1521. Natomiast w dodatku ks. Wojtkowski zamieścił sześć dokumentów, pochodzących z archiwów w Olsztynie, Gnieźnie, Getyndze, Warszawie, Krakowie i Uppsali, uzupełniających artykuł, a zwłaszcza problem układu piotrkowskiego.

Inne publikacje źródeł związane są już ściśle z zamieszczanymi artykułami. Przykładem tego mogą być teksty dekretów erekcyjnych i bulli konfirmacyjnej Seminarium Duchownego „Hosiannum”³³, konstytucji seminarium braniewskiego z 1566 r.³⁴, funkcjonowania kolegium braniewskiego³⁵ czy fragmentów z akt konsystorza papieskiego, świadczących o czynnym w nim udziale kardynała Hozjusza³⁶.

Papież na Warmii

Wprawdzie tematyka papieska nie wchodzi bezpośrednio w zakres naszych analiz, ale ze względu na osobę papieża Jana Pawła II i odwiedziny w czerwcu 1991 r. Olsztyna godzi się przy najmniej w kilku słowach wspomnieć o publikacjach na Jego temat w „Studiach Warmińskich”. Można je podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowią homilie i wypowiedzi Ojca Świętego. Te

28 J. Obląk, *Odnaleziony rękopis Ignacego Krasickiego: Prawdziwa powieść o kamienicy narożnej w Kukorowcach*, SW, 1971, t. 8, ss. 5–48.

29 SW, 1977, t. 14, ss. 41–73.

30 Oryginał znajduje się w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, w zespole akt kapituły katedralnej.

31 SW, 1975, t. 12, ss. 5–27.

32 SW, 1967, t. 4, ss. 527–552.

33 J. Obląk, *O początkach Kolegium Jezuickiego i Seminarium Duchownego w Braniewie*, SW, 1968, t. 5, ss. 27–41.

34 H. Gulbinowicz, *Geneza konstytucji hożańskich Seminarium Duchownego w Braniewie*, SW, 1968, t. 5, ss. 61–65.

35 L. Piechnik, *Konwikt szlachecki w Braniewie (1565–1600)*, SW, 1968, t. 5, ss. 101–110.

36 H. Fokciński, *Udział kardynała Hozjusza w konsystorzach papieskich w latach 1569–1579*, SW, 1981, t. 18, ss. 57–98.

opublikowano w tomie dwudziestym ósmym (za 1991 r.), którego okładkę wydrukowano w kolorze żółtym. Na piątej stronie umieszczono w języku łacińskim dedykację, następnie zdjęcia Papięza i Jego przemówienia. Bardzo ważnym uzupełnieniem jest tekst bp. Juliana Wojtkowskiego o porządkach Karola Wojtyły na Warmii i Mazurach³⁷ oraz omówienie przez ks. Władysława Nowaka liturgii sprawowanej przez Jana Pawła II w Olsztynie³⁸. Inne artykuły to już analizy nauczania papieskiego. Podobne opracowania przewijają się również w innych tomach periodyku, ale – co warto podkreślić – dopiero po 1991 r.

Problematyka hozjańska

Postać kardynała Stanisława Hozjusza, który w latach 1551–1579 był ordynariuszem diecezji, choć bezpośrednio zarządzał nią dziesięć lat krócej, stała się przedmiotem nie tylko publikacji źródłowych (te jednak mają kapitalne znaczenie dla historiografii), ale także wielu innych opracowań naukowych, zamieszczanych na łamach „Studiów Warmińskich”. Chronologicznie pierwsze teksty pojawiły się w tomie siódmym. W „Słowie wstępnym” stwierdzono m.in.: „Bez wątpienia kardynał Hozjusz należy do najwybitniejszych postaci pierwszego tysiąclecia Polski –. Redakcja »Studiów Warmińskich« niniejszy tom poświęca świetlanej postaci Hozjusza, aby uczcić jego niezwykłe zasługi oraz aby pobudzić teologów i historyków do studium nad nim i jego dziełami”.

Łącznie w tym tomie opublikowano osiem artykułów poświęconych Hozjuszowi. Rozpoczął tekst bp. Jana Obląka na temat duszpasterstwa ludności polskiej na Warmii w drugiej połowie XVI w.³⁹ Jako dopowiedziano w podtytule, dotyczy on także roli, jaką odegrał Hozjusz we wspieraniu takich inicjatyw, a zwłaszcza w doborze kapłanów i ich współpracowników. Jest to bardzo cenne studium, ponieważ ukazuje strukturę narodowościową, sieć placówek duszpasterskich i konkretne osoby z imienia i nazwiska (co w przypadku XVI w. nie jest łatwe do ustalenia). Podobny charakter ma opracowanie ks. Alojzego Szorca o postawie kontrreformacyjnej Hozjusza na przykładzie Elbląga. Studium oparte wyłącznie na źródłach i stanowi dogłębną analizę wskazanego problemu⁴⁰. Inne artykuły mają już charakter ogólny, ponaddiecezjalny i dotyczą różnych aspektów nauczania Hozjusza i jego biografii: doktryny kontrreformacyjnej, humanizmu, liturgii, ideału biskupa, celibatu i wyboru na legata papieskiego⁴¹.

Temat tego wybitnego hierarchy kościelnego pojawił się jeszcze w części „Materiały” omawianego tomu „Studiów Warmińskich”. Odnajdujemy tam dwa teksty ks. Mariana Borzyszkowskiego o twórczości poetyckiej i działalności wydawniczej Hozjusza oraz jego niektórych epigramach, a także bp. Juliana Wojtkowskiego – o komentarzach do „Pozdrowienia Anielskiego”⁴².

37 J. Wojtkowski, *Karol Wojtyła na Warmii i Mazurach*, SW, 1991, t. 28, ss. 37–45.

38 W. Nowak, *Celebracja liturgii pod przewodnictwem Ojca Świętego Jana Pawła II w Olsztynie podczas IV Pięćdziesiątki Papieskiej do Ojczyzny*, SW, 1991, t. 28, ss. 53–72.

39 J. Obląk, *Zagadnienie duszpasterstwa ludności polskiej na Warmii w drugiej połowie wieku XVI. Szczególne zasługi Stanisława Hozjusza na tym polu*, SW, 1970, t. 7, ss. 9–33.

40 A. Szorc, *Stanisław Hozjusz a reformacja w Elblągu*, SW, 1970, t. 7, ss. 35–88.

41 T. Pawluc, *Niektóre aspekty kontrreformacyjnej postawy Stanisława Hozjusza*, SW, 1970, t. 7, ss. 89–118; M. Borzyszkowski, *Ideale renesansowego humanizmu chrześcijańskiego Stanisława Hozjusza w filozoficznym ujęciu Boga i człowieka*, ibidem, ss. 141–151; P. Szczaniecki, *Liturgia (mszalna) w „Confessio fidei catholicae christiana” Stanisława Hozjusza*, ibidem, ss. 153–187; H. D. Wojtyńska, *Ideal biskupa w życiu i nauce Stanisława Hozjusza*, ibidem, ss. 189–225; idem, *Geneza wyboru Stanisława Hozjusza na legata papieskiego Soboru Trydenckiego*, ibidem, ss. 119–139; F. Zaorski, *Nauka kardynała Stanisława Hozjusza o celibacie*, ibidem, ss. 227–284.

42 M. Borzyszkowski, *Materiały do twórczości poetyckiej i działalności wydawniczej Stanisława Hozjusza w latach 1522–1548*, SW, 1970, t. 7, ss. 305–322; idem, *Epigramy Stanisława Hozjusza do pism Walentyna Arnolda (1525) i Leonina*

Kolejny artykuł z serii hojzańskiej został opublikowany w tomie dziesiątym i dotyczy nauki Hozjusza o jedności Kościoła. Niektórzy historycy i teologowie stwierdzają nawet, że ten problem stanowił centralny punkt nauczania warmińskiego kardynała. Autor opracowania, ks. Ludwik Nadolski, nie ograniczył się jedynie do ukazania samej doktryny, ale także opisał sytuację religijną w Polsce w czasie publicznej działalności Hozjusza⁴³.

Problematyce hojzańskiej poświęcono znaczną część tomu szesnastego „Studiów Warmińskich”. Na szczególną uwagę zasługuje tu kalendarium, opracowane przez bp. Juliana Wojtkowskiego. Autor, promotor wiary w procesie beatyfikacyjnym Hozjusza, był niejako z urzędu zobowiązany do „zajęcia się życiem i działalnością Sługi Bożego w świetle zasadniczych publikacji źródłowych i bibliograficznych”. Dzięki temu otrzymaliśmy bardzo dokładne zestawienie wydarzeń według porządku kalendarzowego, a także wskazówki, gdzie znajdują się podane informacje⁴⁴.

Kolejne teksty mają już charakter typowych opracowań i zawierają: opinie na temat Hozjusza w jego czasach, opis roku liturgicznego w jego nauce oraz aspekt prawny objęcia przez niego biskupstwa warmińskiego⁴⁵. Jako uzupełnienie tej problematyki można jeszcze dodać recenzję książki Ambrose Joberta *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté, 1517–1648* (Paris 1974), w której także pojawia się osoba kardynała⁴⁶.

Następne materiały na temat Stanisława Hozjusza stanowią już pokłosie sympozjum naukowego, które zorganizowała 22–24 października 1978 r. w Olsztynie Diecezjalna Komisja Historyczna⁴⁷. Zaproszono na nie wybitnych naukowców, zajmujących się problematyką XVI w. Niektóre teksty posejsyjne wydrukowano w osiemnastym tomie „Studiów Warmińskich” (1981 r.)⁴⁸. Łącznie zamieszczono sześć obszernych artykułów (według kolejności w czasopiśmie) autorstwa jezuita ks. Hieronima Fokeińskiego, Anny Sucheni-Grabowskiej, ks. Władysława Nowaka, s. Ambrozji Jadwigi Kalinowskiej, Tadeusza Grygiera i ks. Mariana Borzyszkowskiego. Natomiast słowo wstępne na otwarcie obrad, ale zawierające też walory naukowe napisał bp Jan Obląk. Ks. Marian Borzyszkowski zamieścił opis wystawy bibliotecnej o kardynale Hozjuszu. Wszystkie materiały obejmują prawie 260 stron druku. Poruszono w nich różnorodne problemy, od udziału kardynała Hozjusza w konsystorzach papieskich, poprzez jego działalność dyplomatyczną i ekumeniczną, aż do dokładnego omówienia wyjazdu w 1569 r. do Rzymu. Chronologicznie różni się od tych opracowań tekst ks. Borzyszkowskiego na temat zainteresowania Hozjuszem wśród Polaków na Warmii w okresie międzywojennym⁴⁹.

da Coxa (1526), ibidem, ss. 323–325; J. Wojtkowski, „*Explicatio salutis Angelicæ*” Stanisława Hozjusza w jego „*Confessio fidei catholice christianæ*”, ibidem, ss. 327–340.

43 L. Nadolski, *Nauka kardynała Stanisława Hozjusza o jedności Kościoła*, SW, 1973, t. 10, ss. 5–37.

44 J. Wojtkowski, *Kalendarium Stanisława Hozjusza*, SW, 1979, t. 16, ss. 5–102.

45 H. D. Wojtyśka, *Stanisław Hozjusz w oczach swoich współczesnych w latach 1548–1563*, ibidem, ss. 103–162; W. Nowak, *Rok liturgiczny w nauce Stanisława Kardynała Hozjusza*, ibidem, ss. 163–200; T. Pawluk, *Podstawy prawne objęcia biskupstwa warmińskiego przez Stanisława Hozjusza*, ibidem, ss. 201–302.

46 SW, 1979, t. 16, ss. 433–436.

47 Zob. S. Kozakiewicz, *Sympozjum hojzańskie w Olsztynie*, WWD, 1980, nr 1, ss. 54–55.

48 Sympozjum odbyło się w dniach 22–24 X 1978 r. w Olsztynie.

49 J. Obląk, *Słowo wstępne na otwarcie sympozjum ku czci Stanisława Hozjusza dnia 22 października 1978*, SW, 1981, t. 18, ss. 5–19; H. Fokeiński, *Udział kardynała Hozjusza w konsystorzach papieskich w latach 1569–1579*, ibidem, ss. 21–98; A. Sucheni-Grabowska, *Stanisław Hozjusz jako dyplomata Zygmunta Augusta*, ibidem, ss. 99–156; W. Nowak, *Niektóre przejawy ekumenicznej postawy Stanisława Hozjusza*, ibidem, ss. 157–180; A. J. Kalinowska, *Wyjazd kardynała Stanisława Hozjusza do Rzymu w 1569 roku*, ibidem, ss. 181–209; T. Grygier, *Erygowanie „Hosianum” i „Albertiny” jako dwóch ośrodków kulturalnych*, ibidem, ss. 211–250; M. Borzyszkowski, *Zainteresowanie Stanisławem Hozjuszem wśród Polaków na Warmii w okresie międzywojennym (1920–1939)*, ibidem, ss. 251–258; idem, *Wystawa biblioteczna o Stanisławie Hozjuszu (1579)*, ibidem, ss. 259–265.

W dniach 25–26 października 1983 r. zorganizowano kolejne sympozjum hożańskie, już o nieco innym profilu⁵⁰. Tym razem skoncentrowano się na posłudze Hozjusza jako wielkiego penitencjarza przy Bazylice św. Piotra w Rzymie, ale uwzględniono również problemy bardziej ogólne jak jego kazania, koncepcje duszpasterskie, zainteresowania historią, poglądy pedagogiczne czy misje dyplomatyczne⁵¹.

W kolejnych tomach „Studiów Warmińskich” problematyka hożańska już nie odgrywała tak znaczącej roli. Wyjątkiem są tu dwa źródłowe i merytorycznie bardzo dobrze opracowane teksty ks. Jacka Jezierskiego. Pierwszy dotyczy zagadnień tolerancji i jedności, a drugi, podzielony na dwie części – nauki o Słowie Bożym⁵². Kolejne dwa opracowania zamieszczono w tomie dwudziestym piątym⁵³ i pojedyncze – w dwudziestym szóstym⁵⁴, trzydziestym piątym⁵⁵ i czterdziestym⁵⁶. Widać więc wyraźne zmniejszenie się zainteresowania Hozjuszem i jego nauczaniem. Wiązało się to ściśle z wyciszeniem procesu beatyfikacyjnego i skoncentrowaniem się pracowników Diecezjalnej Komisji Historycznej na innej problematyce. Niemniej jednak, opublikowanie na łamach „Studiów Warmińskich” trzydziestu bardzo obszernych tekstów w znaczący sposób przybliżyło postać najwybitniejszego hierarchy warmińskiego. Przedstawiono wiele nowych faktów z jego życia, ale też dogłębnie naświetlono jego nauczanie. Wprawdzie nadal nie mamy monografii Hozjusza, ale wszystkie publikacje zawarte w tym periodyku niewątpliwie ułatwią jej napisanie.

Kromeriana

Dla historiografii warmińskiej równie dużą wartość poznawczą mają teksty dotyczące następcy Hozjusza, wybitnego historyka i biskupa, Marcina Kromera. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że w literaturze polskiej ta postać jest bardziej znana, ponieważ jej dorobek naukowy obej-

50 Zob. A. Kalinowska, *Drugie sympozjum hożańskie*, WWD, 1984, nr 1, ss. 34–35.

51 T. Pawluk, *Urząd penitencjarza wielkiego w czasach kard. Stanisława Hozjusza*, SW, 1991, t. 20, ss. 17–22; J. J. Górny, *Czynności kard. Stanisława Hozjusza na stanowisku wielkiego penitencjarza*, ibidem, ss. 23–30; W. Turek, *Kazania Stanisława Hozjusza*, ibidem, ss. 70–77; E. Piszcz, *Koncepcje duszpasterskie Stanisława Hozjusza na podstawie jego działalności w diecezji chełmińskiej*, ibidem, ss. 115–136; M. Borzyszkowski, *Koncepcje duszpasterskie Stanisława Hozjusza na podstawie jego działalności w diecezji warmińskiej*, ibidem, ss. 137–145; H. Barycz, *Stanisław Hozjusz jako historyk*, ibidem, ss. 47–62; W. Odyniec, *Stanisława Hozjusza poglądy pedagogiczne*, ibidem, ss. 163–168; S. Cynarski, *Udział Stanisława Hozjusza w staraniach dworu polskiego o odzyskanie spadku po królowej Bonie*, ibidem, ss. 153–162. Pozostałe artykuły to: J. Starnawski, *Z dziejów sławy Stanisława Hozjusza – pisarza i jego biografia Stanisława Reszki*, ibidem, ss. 31–46; J. Axer, *Szesnastowieczne źródło historyczne jako tekst literacki*, ibidem, ss. 63–69; E. Ozorowski, *Stanisław Hozjusz wśród teologów polskich XVI wieku*, ibidem, ss. 78–88; W. Nowak, *Stanisław Hozjusz jako liturgista*, ibidem, ss. 89–107; J. Włodarski, *Investycje kulturalne kard. Stanisława Hozjusza w Braniewie*, ibidem, ss. 108–114; M. Józefczyk, *Istotne motywy i metoda postępowania Stanisława Hozjusza w Elblągu*, ibidem, ss. 146–152; A. Szorc, *Stanisław Hozjusz jako rzecznik interesów polskich i katolickich w Prusach*, ibidem, ss. 169–187.

52 J. Jezierski, *Zagadnienie tolerancji, zjednoczenia oraz społeczności w pismach Stanisława Hozjusza*, SW, 1984, t. 21, ss. 160–169; idem, *Nauka Stanisława Hozjusza o Słowie Bożym (część I)*, SW, 1985–1986, t. 22/23, ss. 233–294; idem, *Nauka Stanisława Hozjusza o Słowie Bożym (część II)*, SW, 1987, t. 24, ss. 7–53 (właściwie jest to publikacja rozprawy doktorskiej, obronionej na KUL).

53 J. Szymko, *Komunia święta pod dwiema postaciami w nauce kardynała Stanisława Hozjusza*, SW, 1994, t. 25, ss. 107–139; R. Domachowska, *Młodzieńcza twórczość poetycka Stanisława Hozjusza*, SW, 1994, t. 25, ss. 141–223.

54 J. Lichański, *Dzieła Marcina Kromera i Stanisława Hozjusza w bibliotekach szwedzkich. Rekonesans*, SW, 1994, t. 26, ss. 105–112.

55 A. J. Kalinowska, *Kardynał Stanisław Hozjusz w świetle spuścizny piśmienniczej księdza Stanisława Reszki*, SW, 1998, t. 35, cz. 2, ss. 461–467.

56 E. Weber, *Źródła patrystyczne „o jasnym a szczerym Słowie Bożym” Stanisława Hozjusza*, SW, 2003, t. 40, ss. 253–276.

muje publikacje nie tylko konfesyjne, ale także dotyczące historii Polski. Kromer pełnił funkcję sekretarza królewskiego i uczestniczył w misjach dyplomatycznych. Jako rządca diecezji warmińskiej troszczył się o podniesienie poziomu życia intelektualnego duchowieństwa i religijnego wiernych oraz bronił ich przez wpływami protestantyzmu. W „Studiach Warmińskich” pierwszy tekst dotyczący Kromera wyszedł spod pióra bp. Jana Obląka. Już w tomie drugim zamieścił on źródłowe opracowanie o kaplicach polskich, założonych przez tego biskupa. Było ich pięć i wszystkie odegrały ogromną rolę w umacnianiu polskości tych ziem. Oprócz funkcji religijnej pełniły także misję kulturową. Artykuł informuje również o duszpasterzach, którzy w tych kaplicach pełnili służbę Bożą⁵⁷.

Kolejne dwa teksty, związane z Kromerem, opublikował ks. Władysław Nowak. Dotyczą one agendy tego biskupa: w pierwszym ukazał jej genezę, a w drugim – rolę w ujednoczeniu liturgii sakramentów świętych⁵⁸. Są to obszerne studia z zakresu historii agend i rytuałów. Autor przeprowadził dogłębną analizę zawartości treściowej, porównał także dzieło Kromera z innymi księgami liturgicznymi, które ukazały się w Polsce po Soborze Trydenckim. Równie wartościowy jest tekst ks. Józefa Sojki o ustawach synodalnych tego biskupa. Należy przypomnieć, iż zwołał on aż trzy synody. Pierwszy odbył się w czerwcu 1575 r. Zredagowano wówczas pięćdziesiąt jeden statutów, dotyczących m.in. obrony wiary, sakramentów św., nauczania wiernych i spraw majątkowych. Drugi miał miejsce na przełomie lipca i sierpnia 1577 r., poruszono na nim kwestie karności kościelnej (zwłaszcza usunięcia gorszącego trybu życia duchownych – konkubinatów) i życia religijnego. Trzeci, w czerwcu 1582 r., poświęcono także księżom konkubinariuszom, unikaniu heretyków, sprawowaniu sakramentów św., obowiązkowi uczestnictwa we Mszy św., śpiewaniu pieśni w języku narodowym i wygłaszaniu katechez⁵⁹.

Ks. Jan Wiśniewski pisał o kancelarii biskupiej Marcina Kromera, w artykule przedstawił jej organizację, rodzaje wystawianych w niej akt, protokoły powizytacyjne oraz losy archiwum biskupiego⁶⁰. Wartość tej publikacji podnosi fakt, że dotychczas nikt nie podjął się takich analiz dla innych kancelarii rządców diecezji warmińskiej. Autor potwierdza jej dobrą organizację, o czym świadczy jej struktura i proces powstawania dokumentów. Kierował nią kanclerz, któremu podlegali notariusze publiczni, pisarze i praktykanci.

Tej wybitnej postaci zostało poświęcone Sympozjum Kromeriańskie, które odbyło się w Olsztynie w dniach 23–24 maja 1989 r. Miało ono charakter interdyscyplinarny. Referaty wygłosili historycy, filolodzy i teologowie. Przybyli także przedstawiciele rodzinnego miasta Kromera – Biecza. Tematyka była różnorodna. Dwudziestu prelegentów analizowało patriotyzm, misje dyplomatyczne, duszpasterstwo, pisarstwo, a nawet jego rolę w powstaniu i rozwoju zgromadzenia siostr katarzynek. Wszystkie teksty zamieszczono w tomie dwudziestym szóstym „Studiów Warmińskich”⁶¹.

57 J. Obląk, *Kaplice polskie Marcina Kromera na Warmii*, SW, 1965, t. 2, ss. 7–30.

58 W. Nowak, *Geneza Agendy biskupa Marcina Kromera*, SW, 1969, t. 6, ss. 173–210; idem, *Agenda biskupa Marcina Kromera w dziele ujednoczenia liturgii sakramentów św. w Polsce po Soborze Trydenckim*, SW, 1975, t. 12, ss. 29–91 (tekst przygotowany na podstawie rozprawy doktorskiej).

59 J. Sojka, *Ustawodawstwo synodalne biskupa Marcina Kromera (†1589)*, SW, 1970, t. 7, ss. 341–359.

60 J. Wiśniewski, *Kancelaria biskupa Marcina Kromera (1569–1589)*, SW, 1994, t. 25, ss. 225–325.

61 J. Rawa-Grabowiecki, *Marcin Kromer jako Polak i patriota*, SW, 1994, t. 26, ss. 9–21; J. Starnawski, *Marcin Kromer w poselstwie morskim lat 1560–1571. Garść uwag historyka literatury*, ibidem, ss. 23–34; J. Wojtkowski, *Mowy synodalne i katechezy Marcina Kromera*, ibidem, ss. 35–46; M. Korolko, *Retoryczna sztuka „Rozmów Dworzanina z Mnichem” Marcina Kromera*, ibidem, ss. 47–68; M. Polańska, *Język „Rozmów Dworzanina z Mnichem” Marcina Kromera jako przykład dydaktycznej polemiki religijnej*, ibidem, ss. 69–77; T. Ślawski, *Marcin Kromer w Bieczu w 400-lecie śmierci*, ibidem, ss. 79–86;

Okazuje się, że materiały z tego sympozjum, dotyczące życia i dzieła Kromera, były ostatnimi tekstami, zamieszczonymi na łamach „Studiów Warmińskich”. Od tamtego czasu nikt już nie podejmował problematyki kromeriańskiej, co więcej – dotychczas nie opublikowano jeszcze pełnej monografii biskupa.

Kopernikana

Najbardziej znaną na świecie postacią z diecezji warmińskiej jest niewątpliwie Mikołaj Kopernik. Zastąpił przede wszystkim odkryciami astronomicznymi i dziełem *De revolutionibus*, ale był też lekarzem, ekonomistą i humanistą. W 1497 r. został członkiem kapituły katedralnej we Fromborku i odtąd związał się na stałe z Warmią, choć początkowo często ją opuszczał w związku ze studiami. W 1973 r. przypadła pięćsetna rocznica jego urodzin, co stało się okazją do zorganizowania także obchodów kościelnych. Już 19 lutego 1972 r. bp Józef Drzazga powołał Diecezjalną Komisję do spraw organizacji tych uroczystości. Natomiast 18 lutego 1973 r. w kościele św. Jakuba w Olsztynie zainaugurowano jubileusz Mszą św. i okolicznościową akademią. Główne uroczystości, już o charakterze ogólnopolskim, odbyły się 7 czerwca tego roku we Fromborku. Na ich program złożyły się: publiczna sesja Episkopatu Polski oraz nabożeństwo na placu katedralnym z udziałem prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego. Staraniem wykładowców Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” i przy współudziale innych autorów został wydany dziewiąty tom „Studiów Warmińskich”, poświęcony w całości Mikołajowi Kopernikowi. Uwzględniona w nim problematyka miała różnorodny charakter. Trzy artykuły dotyczyły spraw warmińskich: inwentarza dokumentów, zarządzania Warmią i relacjom Kopernik – Giese⁶². Inne zostały poświęcone nauce Kopernika w wymiarze teologicznym, metafizycznym, kosmologicznym i astronomicznym⁶³. Cenne

A. Sucheni-Grabowska, *Marcin Kromer w „Polonii” o podstawach ustroju Rzeczypospolitej*, ibidem, ss. 87–103; J. Lichański, *Dzieła Marcina Kromera i Stanisława Hożjusza w bibliotekach szwedzkich. Rekonesans*, ibidem, ss. 105–112; K. Puchowski, *Recepcja dzieł Marcina Kromera w polskich kolegiach jezuitów do 1773 roku*, ibidem, ss. 113–120; B. G. Śliwińska, *Rola Marcina Kromera w kształtowaniu się Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny na Warmii*, ibidem, ss. 121–128; A. J. Kalinowska, *Korespondencja Walentego Kuczberskiego z Marcinem Kromerem*, ibidem, ss. 129–138; J. Sikorski, *Marcin Kromer a tradycja kopernikańska na Warmii*, ibidem, ss. 139–148; J. Starnawski, *Przemówienie na zamknięcie obrad Sympozjum Kromeriańskiego w dniu 24 maja 1989 r.*, ibidem, ss. 149–155; J. Starnawski, *Listy Marcina Kromera związane z poselstwem morskim lat 1569–1571*, ibidem, ss. 157–164; A. Dybkowska, *Niektóre Kromeriana ze zbiorów watykańskich (Edycja)*, ibidem, ss. 165–193; A. J. Kalinowska, *Stanisław Reszka – diariusz podróży i korespondencja z lat 1583–89*, ibidem, ss. 195–220; M. Borzyszkowski, *Marcin Kromer – wystawa archiwalna i biblioteczna*, ibidem, ss. 221–224; J. Radziszewska, *Źródła Marcina Kromera do dzieła „De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX”*, ibidem, ss. 225–234; R. Bodański, *Marcin Kromer w sprawie egzempli Diecezji Warmińskiej*, ibidem, ss. 235–238.

62 J. Oblak, *Mikołaja Kopernika „Inwentarz dokumentów w skarbcu na zamku w Olsztynie roku Pańskiego 1520” oraz inne zapisy archiwalne*, SW, 1972, t. 9, ss. 7–85; T. Grygier, *Zarządzanie Warmią na przełomie XV/XVI w.*, ibidem, ss. 109–174; M. Borzyszkowski, *Mikołaj Kopernik i Tideman Gise*, ibidem, ss. 185–204.

63 E. Rybka, *Życie i twórczość Mikołaja Kopernika*, SW, 1972, t. 9, ss. 87–108; J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, ibidem, ss. 175–183; M. Heller, *Zasada Kopernika we współczesnej kosmologii*, ibidem, ss. 205–210; S. Kempa, *Uwagi o nieskończoności kopernikowskiego świata*, ibidem, ss. 211–214; Z. Włodek, *Koncepcja metafizyki według Jana Burzydana*, ibidem, ss. 215–230; T. Pawluk, *Na marginesie klauzuli kościelnego Urzędu Cenzorskiego dotyczącej dzieł Mikołaja Kopernika*, ibidem, ss. 231–259; B. Bieńkowska, *Z dziejów recepcji heliocentryzmu w polskich szkołach katolickich od XVI do XVIII w.*, ibidem, ss. 261–312; S. Salmonowicz, *Mysł Kopernika w Toruniu na przełomie XVII/XVIII w.*, ibidem, ss. 313–338; M. Markowski, *Okresy rozwoju astronomii w Polsce w epoce przedkopernikańskiej*, ibidem, ss. 339–378; G. Rosińska, *Mikołaj Kopernik i tradycje Krakowskiej Szkoły Astronomicznej. Znajomość traktatów o instrumentach astronomicznych w Krakowie w XV w.*, ibidem, ss. 379–404; M. Dorawa, *Kościół św. Jana w Toruniu w czasach Mikołaja Kopernika. Próba rekonstrukcji wyposażenia*, ibidem, ss. 405–430.

są także artykuły na temat portretu i medali tego uczonego⁶⁴. W dziale „Materiały” zamieszczono ponadto tekst bp. Jana Obląka, który podważa autorstwo Mikołaja Kopernika dwóch pism zamieszczonych w publikacji *Nowe materiały do działalności publicznej Mikołaja Kopernika z lat 1512–1537* w opracowaniu Mariana Biskupa i stwierdza, że zostały napisane ręką Jana Scultetiego⁶⁵.

Bardzo obszernie omówienie tego tomu „Studiów Warmińskich” zamieścił na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” Andrzej Wojtkowski⁶⁶. Nie jest to tylko czysta prezentacja tekstów, ale także zwrócenie uwagi na niedociągnięcia i błędy. Ale w ostatnim akapicie autor stwierdza: „I dziś diecezja o tak wielkiej przeszłości uczciła godnie pięćsetną rocznicę urodzin swego wielkiego dostojnika tomem dziewiątym rocznika »Studiów Warmińskich«, którego wyraźnej wartości naukowej nie umniejszają poczynione tu zastrzeżenia i poprawki”⁶⁷.

Nie była to jedyna okazja, by przypomnieć postać Mikołaja Kopernika. Również w tomie jedenaścim zamieszczono kilka artykułów poświęconych astronomowi. Ks. Marian Borzyszkowski przypominał przebieg kościelnych uroczystości z okazji pięćsetlecia urodzin uczonego⁶⁸. Podobny charakter ma tekst bp. Jana Obląka⁶⁹. Pozostałe dotyczą problemów związanych z samym dziełem *De revolutionibus*, biografii oraz obchodów sprzed stu lat⁷⁰. W tomie dziesiątym natomiast ukazał się tekst ks. Borzyszkowskiego o nowych informacjach do biografii Kopernika⁷¹. Tenże autor zamieścił dodatkowo na łamach „Studiów Warmińskich” kilka recenzji opracowań o astronomie, dzięki którym na bieżąco można było śledzić kopernikana⁷². Znamiennie jest natomiast to, iż od tomu jedenastego z 1974 r. na łamach periodyku nie ukazał się już żaden tekst na ten temat. Można więc zadać pytanie, czy diecezja zapomniała o swoim najwybitniejszym przedstawicielu świata nauki?

Krasiciana

Idąc śladem sławnych postaci, oddzielnie należy omówić publikacje na temat ostatniego polskiego biskupa na Warmii sprzed 1945 r., a mianowicie Ignacego Krasickiego. W 2001 r. obchodzono uroczyste dwusetną rocznicę jego śmierci. Z tej okazji odbyła się też sesja naukowa, a materiały opublikowano w książce *Ignacy Krasicki. Nowe spojrzenia*⁷³. Również na łamach „Studiów

64 B. Kuczala, *Osiemnastowieczna kopia portretu Mikołaja Kopernika ze zbiorów Dmnu Jana Matejki w Krakowie*, SW, 1972, t. 9, ss. 431–440; E. Lepkowski, *Mikołaj Kopernik w twórczości Jana Matejki*, ibidem, ss. 441–451; M. Gumowski, *Medale Kopernika*, ibidem, ss. 453–518.

65 J. Obląk, *Kopernik czy Sculteti?*, SW, 1972, t. 9, ss. 519–522.

66 A. Wojtkowski, „*Studia Warmińskie*” poświęcone Kopernikowi, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1973, nr 4, ss. 511–525.

67 Ibidem, s. 525.

68 M. Borzyszkowski, *Kościelne obchody 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika w Diecezji Warmińskiej*, SW, 1974, t. 11, ss. 491–510.

69 J. Obląk, *Kościół katolicki w Polsce w hołdzie Mikołajowi Kopernikowi z okazji pięćsetnej rocznicy jego urodzin*, SW, 1974, t. 11, ss. 537–548.

70 T. Pawluk, *Wpływ środowiska kościelnego na powstanie i ukazanie się dzieła „De revolutionibus” Mikołaja Kopernika*, SW, 1974, t. 11, ss. 53–92; S. Świerżewski, *Czterechsetna rocznica urodzin Mikołaja Kopernika w świetle korespondencji Ignacego Polkowskiego z Józefem Ignacym Kraszewskim*, ibidem, ss. 465–489; J. Obląk, *Mikołaj Kopernik – życie i działalność*, ibidem, ss. 511–518; S. Swieżawski, *Mysł chrześcijański w czasach Kopernika*, ibidem, ss. 519–526; M. Borzyszkowski, *Kościół wobec „De revolutionibus” Mikołaja Kopernika*, ibidem, ss. 527–535.

71 M. Borzyszkowski, *Nowe szczegóły do biografii Mikołaja Kopernika podane przez B. Baldiego*, SW, 1973, t. 10, ss. 501–514.

72 Nie będziemy wymieniać ich tytułów, a zainteresowanych odsyłamy do pierwszych 11 tomów.

73 Pod red. Z. Gołińskiego, T. Kostkiewiczowej i K. Stasiewicz, Warszawa 2001.

Warmińskich” ukazało się kilka bardzo interesujących tekstów na jego temat. Już w tomie drugim ks. Jerzy Wirszyłło poddał analizie kazania Krasickiego i doszedł do wniosku, że do mankamentów należą częste makaronizmy, zbytnia ogólnikowość i zamilowanie do pochlebstw, a do zalet: prawowierność, dobra interpretacja Pisma Świętego i piękny styl oraz język⁷⁴.

W tomie czwartym bp Jan Obląk przedstawił stan majątku diecezjalnego pod koniec rządów Krasickiego. Okazało się, że za jego administrowania diecezją „dokonały się niekorzystne zmiany w inwentarzu biskupstwa”. Ale winę za to ponosił przede wszystkim rząd pruski przez zabór Warmii, co odbiło się katastrofalnie na jej stanie ekonomicznym, kulturalnym i społecznym⁷⁵. Tenże autor opublikował jeszcze kilka innych tekstów o Krasickim, a wszystkie zostały oparte na zupełnie nowych materiałach archiwalnych. Bardzo cenny tekst dotyczy organizacji poczty na Warmii oraz mało znanych kwestii związanych z ingresem do katedry fromborskiej, kapitulacjami wyborczymi, ogrodami, duszpasterstwem, reformą statutów kapitulnych, dekretem przeciwko pijaństwu i przeniesieniem do Gniezna⁷⁶.

Krasickiego jako poetę scharakteryzowała na łamach „Studiów Warmińskich” Krystyna Stasiewicz⁷⁷. Znajdziemy tam też ciekawe informacje na temat powstawania poszczególnych utworów. W tym samym tomie (22/23) ks. Marian Borzyszkowski dołączył sprawozdanie z wystawy bibliotecznej, zorganizowanej w „Hosianum” z okazji dwieście pięćdziesiątej rocznicy urodzin Krasickiego⁷⁸. I znów należy dodać uwagę, że od 1986 r. nikt już w tym periodyku nie podjął tematu związanego z Księciem Poetów.

Inni biskupi

Biskupem warmińskim Janem Dantyszkiem zajął się ks. Mikołaj Kamiński, który omówił najważniejsze wydarzenia z jego życia i twórczości. W dorobku pisarskim Dantyszka odnajdujemy wiele gatunków literackich: psalmy, poezję autobiograficzno-dydaktyczną, hymny kościelne, drobne wiersze (epitafia, epigramy, satyry), wiersze panegiryczne oraz listy⁷⁹. W innym tekście ten sam autor ukazał stosunek Jana Dantyszka do reformacji. Jako osoba duchowna, należąca do Kościoła katolickiego, sprzeciwiał się nowinkom religijnym i zwalczał poglądy Marcina Lutra⁸⁰. Warto w tym miejscu przypomnieć tekst ks. Mariana Borzyszkowskiego, traktujący o odkryciu Ameryki w świetle pism Dantyszka. Okazuje się, że ten wybitny humanista utrzymywał korespondencje z wieloma osobistościami z kręgów kościelnych i świeckich także za granicą. Do jego przyjaciół należał również Hernán Cortés, dzięki któremu był informowany o odkryciach Nowego Świata⁸¹.

Biskupowi Janowi Stefanowi Wydzdze dwa teksty poświęciła Izabela Lewandowska. Autorka skupiła się na jego pracy jako prezesa Ziem Pruskich, do którego obowiązków należało rozsyłanie

74 J. Wirszyłło, *Uwagi na marginesie kazań Krasickiego*, SW, 1965, t. 2, ss. 95–111.

75 J. Obląk, *Sprawa inwentarza biskupstwa warmińskiego po przejściu Ignacego Krasickiego do Gniezna*, SW, 1967, t. 4, ss. 5–33.

76 J. Obląk, *Biskup Ignacy Krasicki organizatorem poczty na Warmii*, SW, 1973, t. 10, ss. 75–86; idem, *Miscellanea Krasickiana*, SW, 1982, t. 19, ss. 95–121.

77 K. Stasiewicz, *Ignacy Krasicki – „Książę Poetów”*, SW, 1985–1986, t. 22/23, ss. 197–207.

78 M. Borzyszkowski, *Wystawa biblioteczna z okazji 250. rocznicy urodzin Księcia Biskupa Warmińskiego Ignacego Krasickiego*, SW, 1985–1986, t. 22/23, ss. 209–216.

79 M. Kamiński, *Jan Dantyszek – Człowiek i pisarz*, SW, 1964, t. 1, ss. 57–114.

80 M. Kamiński, *List Bernarda Wapowskiego do Jana Dantyszka*, SW, 1967, t. 4, ss. 553–554.

81 M. Borzyszkowski, *500-lecie odkrycia i ewangelizacji Ameryki w świetle pism biskupa Jana Dantyszka i księgozbioru Seminarium Duchownego w Olsztynie. Uwagi na marginesie wystawy bibliotecznej*, SW, 1992, t. 29, ss. 269–276.

ekspedycji sejmikowej po powiatach i województwach pruskich, ustalanie terminu obrad sejmików generalnych oraz przewodniczenie posiedzeniom. Przedstawiła też jego działalność w wymiarze diecezjalnym oraz współpracę z kapitułą katedralną⁸².

Uwzględniając chronologię działalności ordynariuszy warmińskich, należy odnotować dwa bardzo ważne i obszernie artykuły ks. Alojzego Szorca o biskupie Andrzeju Chryzostomie Załuskim. Oparte na bogatym materiale archiwalnym, ukazują całe spektrum wydarzeń o charakterze diecezjalnym oraz przybliżają czytelnikowi obraz organizacji biskupstwa warmińskiego. Dowiadujemy się z tych tekstów o sytuacji na Warmii na początku XVIII w., o zmianach za rządów Załuskiego, o jego czynnościach pontyfikalnych, listach i rozporządzeniach, obsadzaniu stanowisk kościelnych (w tym w kapitule katedralnej i kolegiackiej oraz w parafiach) oraz o wizytacjach⁸³. Niezwykle cenne – i co trzeba zaznaczyć – pierwsze w języku polskim jest opracowanie ks. Szorca o diasporze diecezji warmińskiej. Wprawdzie autor i tym razem ograniczył się do okresu rządów Załuskiego, ale dołączył część o stanie prawnym katolicyzmu w Prusach, następnie opisał rolę tego biskupa w koronacji króla pruskiego w 1701 r. i omówił poszczególne placówki: królewiecką, tylicką i świętoliipską⁸⁴.

Ks. Alojzy Szorc zamieścił też tekst o domu konwertytów w Braniewie, który powstał z inicjatywy i uposażenia bp. Teodora Potockiego. Pierwsze rozmowy w tej sprawie prowadzono już w 1715 r., ale otwarcie nastąpiło dopiero po siedmiu latach. Przewidziano w nim miejsca dla dwunastu osób, zarówno mężczyzn, jak i kobiet, „szlachetnego pochodzenia i wychowania”, skłonnych dostosować się do wspólnego życia. Poszczególni konwertyci mieli też otrzymywać określone fundusze na własne potrzeby⁸⁵.

O biskupie Adamie Stanisławie Grabowskim traktują dwa teksty, chociaż wartość naukową ma wyłącznie artykuł pierwszy – bp. Jana Obląka, który omówił jego zasługi w zakresie nauki i sztuki. Grabowskiego zalicza się do największych dobrodziejów katedry i kościołów, które wyposażał w ołtarze, obrazy, szaty i sprzęty liturgiczne. Zbudował też kościół we Franknowie i rezydencję letnią w Smolajnach. Na własny koszt kształcił młodzież w kraju i za granicą. Sam też cieszył się opinią człowieka wykształconego, miał „wiedzę bardzo biegłą i gruntowną, a zwłaszcza doskonałą znajomość starożytności”. Jak pisze Obląk, nazywano go „wszechnicą wiedzy” i „powszechną jakby encyklopedią”⁸⁶.

Jest rzeczą znamienią, że nikt nie opublikował na łamach „Studiów Warmińskich” tekstu o biskupach z okresu przynależności diecezji do Prus. Można to różnie tłumaczyć, ale niewątpliwie zainteresowanie wiekiem XIX i pierwszą połową XX wśród polskich historyków Kościoła warmińskiego jest najmniejsze. Wprawdzie pojawiały się rozprawy uwzględniające ten okres, ale w wymiarze szerszym, obejmujące struktury ogólnodiecezjalne, ale o tym będzie mowa w innym miej-

82 I. Lewandowska, *Jan Stefan Wydźga – dostojnik kościelny i prezes Ziem Pruskich*, SW, 1999, t. 36, ss. 141–154; eadem, *Biskup Jan Stefan Wydźga i Kapituła Warmińska w drugiej połowie XVII wieku*, SW, 2001, t. 38, ss. 139–153.

83 A. Szorc, *Z działalności kościelnej biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na Warmii (1698–1711)*, SW, 1967, t. 4, ss. 35–82; idem, *Losy biskupstwa warmińskiego w dobie wojny północnej (1700–1711)*, SW, 1965, t. 2, ss. 65–93.

84 A. Szorc, *Diaspora diecezji warmińskiej za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1698–1711)*, SW, 1966, t. 3, ss. 45–77. Wcześniej omówiono *articuli iurati* tegoż biskupa.

85 A. Szorc, *Fundacja biskupa Teodora Potockiego. Dom dla konwertytów w Braniewie 1722–1945*, SW, 1969, t. 6, ss. 211–242.

86 J. Obląk, *Stosunek do nauki i sztuki biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego*, SW, 1964, t. 1, ss. 7–56. Drugi tekst o Grabowskim ma już charakter bardziej publicystyczny niż naukowy. – J. Hochleitner, *Biskup Grabowski a kult patrona dobrego imienia*, SW, 1998, t. 35, cz. 2, ss. 489–502.

scu. To samo można odnieść do czasów po II wojnie światowej. Wyjątkiem jest artykuł ks. Andrzeja Kopiczki, poświęcony ks. prof. Stefanowi Biskupskiemu, sprawującemu urząd wikariusza kapitułnego diecezji warmińskiej w latach 1953–1956. Niestety, był to czas, kiedy największy wpływ na obsadę stanowisk kościelnych miały władze partyjno-państwowe. To spowodowało, że i ks. Biskupski był całkowicie uzależniony od tych czynników, dlatego okres jego rządów nie należy do świetlanych w dziejach diecezji⁸⁷.

Święci Wojciech i Brunon

Postaciami szczególnymi w dziejach biskupstwa warmińskiego byli św. Wojciech i św. Brunon z Kwerfurtu. Obaj zostali też patronami diecezji: św. Wojciech – głównym, a św. Brunon – drugorzędnym. Pierwszym interesowano się od wieków i w historiografii warmińskiej można odnaleźć wiele różnego rodzaju przyczynków i opracowań na temat świętego. Św. Brunon w literaturze regionu odgrywał mniejszą rolę, ale też wspomniany był przy okazji np. obrania go za patrona jakiegoś kościoła, co było widoczne zwłaszcza na przełomie XIX i XX w. Uroczyscie obchodzone również dziewięćsetlecie jego śmierci.

Na lamach „Studiów Warmińskich” pierwszy tekst o św. Wojciechu opublikował w tomie trzecim bp Jan Oblak i dotyczył szeroko rozumianego kultu tej postaci. Autor pisał o miejscu śmierci św. Wojciecha, kościołach pod jego wezwaniem, miejscu w liturgii i jubileuszu dziewięćsetlecia śmierci. W zakończeniu stwierdził, iż w średniowieczu św. Wojciecha czczono przede wszystkim na Sambii i w diecezji sambijskiej, ale także na Warmii i w Pomezanii. Ożywienie kultu nastąpiło w drugiej połowie XIX w., kiedy zaczęto nadawać kościołom tytuł św. Wojciecha oraz rozprowadzono działalność Stowarzyszenia św. Wojciecha, który wspierał katolików w diaspory⁸⁸.

W dniach 6–8 maja 1981 r. w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum” zorganizowano sympozjum poświęcone św. Wojciechowi i św. Brunonowi z Kwerfurtu. Wygłoszono łącznie szesnaście referatów, którym towarzyszyła interesująca dyskusja. Zastanawiano się nad przyczynami śmierci św. Wojciecha, jego miejscu w historiografii niemieckiej, nauczaniem wiary, relikwiarzem ufundowanym przez biskupa warmińskiego pomocniczego Wojciecha Pilchowicza, aktualnością postaci i teorią misji w średniowieczu. Inne tematy dotyczyły kościołów pod wezwaniem św. Wojciecha w Europie i diecezji warmińskiej oraz Stowarzyszenia św. Wojciecha⁸⁹. Problematyka była więc różnorodna i w wielu przypadkach nowatorska. Jak podkreślano, bezpośrednią przyczyną męczeństwa św. Wojciecha było to, że głosił Prusom „nową religię” i naruszył ich teren, nie miał ze sobą zbrojnej drużyny oraz że miejscowi kapłani pogańscy byli zazdrośni o swoje wpływy. Wiele wątpliwości budziły same relikwie świętego; zadawano pytania, czy są autentyczne.

W czasie sympozjum dużym zainteresowaniem cieszyła się druga postać – św. Brunon z Kwerfurtu. Wprawdzie na jego temat wygłoszono mniej referatów (a tym samym mniej artykułów opublikowano w „Studiach Warmińskich”), ale przyniosły one nowe ustalenia. Syntezę wiadomości na

87 A. Kopiczko, *Ks. prof. Stefan Biskupski – objęcie urzędu wikariusza kapitułnego diecezji warmińskiej i charakterystyka jego pracy na tym stanowisku*, SW, 1995, t. 32, ss. 379–388.

88 J. Oblak, *Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej*, SW, 1966, t. 3, ss. 7–44.

89 S. Mielczarski, *Przyczyny śmierci św. Wojciecha*, SW, 1982, t. 19, ss. 19–30; T. Dunin-Wąsowicz, *Wezwania św. Wojciecha w Europie Zachodniej ok. r. 1000*, ibidem, ss. 31–43; W. Jemielity, *Św. Brunon z Kwerfurtu*, ibidem, ss. 45–54; J. Wojtkowski, *Credo św. Wojciecha (+997) i Brunona (+1009) w świetle „Żywota drugiego”*, ibidem, ss. 55–60; T. Pawluk, *Prawno-organizacyjne aspekty misji w średniowieczu*, ibidem, ss. 215–230.

temat życia i śmierci tego świętego przedstawił ks. Witold Jemielity⁹⁰. Ks. Władysław Nowak scharakteryzował kult⁹¹, który – według autora – przejawiał się w rubrycellach, brewiarzach, wezwaniach kościołów, ikonografii, rzeźbie, mozaice, witrażach, polichromii, listach pasterskich i obchodach jubileuszowych. Natomiast w tomie 22/23 Bolesław Przybyszewski poruszył problem drugiej metropolii w Polsce na początku XI w. i jej związku ze św. Brunonem⁹².

Do problematyki św. Wojciecha powrócono jeszcze w ramach IV Colloquia Mediaevalia, które zorganizowano w Olsztynie w dniach 26–27 kwietnia 1993 r., a referaty wydrukowano w tomie trzydziestym „Studiów Warmińskich”⁹³. Autorami byli naukowcy z Olsztyna, Krakowa, Poznania, Elbląga, Elku i Pragi, a główną osnową wszystkich tekstów temat duchowości i świętości, i to nie tylko św. Wojciecha, ale ogólnie – w rozumieniu oraz wyobrażeniach ludzi średniowiecza. Na szczególne podkreślenie zasługują ustalenia profesorów Gerarda Labudy i Stanisława Mielczarskiego. Pierwszy przypomniał, iż patron Polski występuje „w czterech rolach: diecezjalnego biskupa praskiego, zakonnika z przypadku, biskupa misyjnego z wewnętrznej potrzeby i męczennika też, powiedzmy otwarcie, z przypadku (w rozumieniu arystotelesowsko-tomistycznym)”⁹⁴. Stanisław Mielczarski natomiast potwierdził swoją wypowiedź z sympozjum w 1967 r., że św. Wojciech zginął w Świątym Gaju. Na poparcie tej tezy przytoczył teksty źródłowe, odwołał się również do tradycji ustnej⁹⁵.

Instytucje diecezjalne i zgromadzenia

Przedmiotem zainteresowań historyków są zazwyczaj osoby, instytucje, urzędy i organizacje. Nic więc dziwnego, że także w wymiarze diecezjalnym podejmowano tematy dotyczące biskupów, wspólnot kapłańskich lub struktur administracyjnych. Wpływ na takie zainteresowania miały przede wszystkim jubileusze. Tak też było w przypadku Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum”. W 1967 r. obchodzono czterystulecie jego istnienia. Z tej okazji, oprócz uroczystości o charakterze liturgicznym, zorganizowano sesję, podczas której wyklady wygłosiło czterech prelegentów: dwóch z Olsztyna i dwóch jezuitów z Krakowa. Bp Jan Oblak ukazał starania bp. Stanisława Hozjusza o sprowadzenie na Warmię jezuitów i powierzenie im zorganizowania seminarium duchownego. Ks. Henryk Gulbinowicz omówił przepisy odnoszące się do kształcenia i wychowania

⁹⁰ W. Jemielity, *Św. Brunon z Kwerfurtu*, SW, 1982, t. 19, ss. 45–54.

⁹¹ W. Nowak, *Św. Brunon z Kwerfurtu i jego kult w diecezji warmińskiej*, SW, 1982, t. 19, ss. 61–93.

⁹² B. Przybyszewski, *Bruno z Kwerfurtu a zagadnienie drugiej metropolii polskiej za czasów Bolesława Chrobrego*, SW, 1985–1986, t. 22/23, ss. 143–153.

⁹³ M. Borzyszkowski, *IV Colloquia Mediaevalia. O św. Wojciechu – w Olsztynie*, SW, 1993, t. 30, ss. 7–8; U. Borkowska, *Duchowość św. Wojciecha i środowisko, które ją kształtowało*, ibidem, ss. 9–21; G. Labuda, *Świętość biskupa Wojciecha w wyobrażeniach hagiologicznych i praktykach hagiograficznych wczesnego średniowiecza*, ibidem, ss. 23–35; P. Spunar, *Św. Wojciech a Praga*, ibidem, ss. 37–44; M. Rokasz, *Z ottonskiej propagandy kultu św. Wojciecha (Jeszcze raz o rzymskiej fundacji na Wyspie Tybrowej)*, ibidem, ss. 45–60; H. Chłopocka, *Żyoty św. Wojciecha w świetle nowszych badań*, ibidem, ss. 61–79; S. Mielczarski, *Itinerarium praskie św. Wojciecha jako problem historiograficzny*, ibidem, ss. 81–88; L. i J. Okulicz-Kozarynowie, *Tło osadnicze wyprawy św. Wojciecha do Prus. Realia archeologiczne i perspektywy badawcze*, ibidem, ss. 89–106; R. Knapieński, *Technologia i ikonografia Drzwi Gnieźnieńskich*, ibidem, ss. 107–115; M. Kasprzycka, *Wczesnośredniowieczna osada handlowa w Janowie Pomorskim nad jez. Drużno – poszukiwane Truso?*, ibidem, ss. 117–119; J. Wojtkowski, *Misja praska św. Wojciecha w ognisku badań naukowych. Podsumowanie*, ibidem, ss. 121–122; G. Kurnatowski, *Aktualność postaci św. Wojciecha dla współczesnej duchowości w świetle polskiej literatury hagiograficznej po roku 1945*, ibidem, ss. 123–147; R. Grzesik, *Misja pomorska św. Wojciecha w świetle żywota „Tempore Illo”*, ibidem, ss. 149–157.

⁹⁴ G. Labuda, *Świętość biskupa Wojciecha w wyobrażeniach hagiologicznych i praktykach hagiograficznych wczesnego średniowiecza*, SW, 1993, t. 30, s. 33.

⁹⁵ S. Mielczarski, *Itinerarium praskie św. Wojciecha jako problem historiograficzny*, SW, 1993, t. 30, ss. 81–88.

alumnów, zawarte w konstytucji seminarium braniewskiego z 1566 r. Dokonał też jej porównania z dokumentem soboru trydenckiego oraz regulami Collegium Germanicum w Rzymie. Kolejny autor, ks. Ludwik Piechnik z Towarzystwa Jezusowego, poddał analizie starania biskupów warmińskich i jezuitów polskich o przekształcenie kolegium w Braniewie w uniwersytet. W tym celu wykorzystał nieznane historykom polskim materiały źródłowe z Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Rzymie. Wprawdzie zabiegów tych nie udało się uwieńczyć sukcesem, ale już sam fakt podjętych działań świadczy o potencjale naukowym ośrodka i jego ambicjach naukowych oraz organizatorskich. Opublikowano jeszcze jeden artykuł tego samego autora o konwikcie szlacheckim w Braniewie w latach 1565–1600. Przedstawił w nim regulamin, wychowawców i konwiktów, w tym ich przynależność narodowościową. Ostatni tekst z tej serii dotyczył roli „Hosianum” w dziele zespolenia Warmii z Rzeczypospolitą w XVI–XVIII w. i został przygotowany też przez jezuitę ks. Jana Korewę. Wszystkie wspomniane referaty (oczywiście w formie uzupełnionej) zostały opublikowane w tomie piątym „Studiów Warmińskich” i łącznie obejmują 105 stron tekstu. Nie jest to zapewne dużo, jak na czterystuletnią historię tej tak ważnej instytucji diecezjalnej. Trzeba jednak pamiętać, że była to pierwsza próba przedstawienia niektórych aspektów dziejów „Hosianum” w historiografii polskiej, ponieważ do tego czasu dysponowaliśmy jedynie opracowaniami w języku niemieckim⁹⁶.

Po raz drugi historią Warmińskiego Seminarium Duchownego zajęto się trzydzieści lat później także w ramach sympozjum, a referaty opublikowano w tomie trzydziestym czwartym „Studiów Warmińskich”⁹⁷. Tym razem poruszono zagadnienia przekrojowe, dotyczące modelu kształcenia księży w „Hosianum”, sodalicyj i burs, powołania Papieskiego Kolegium Misyjnego w Braniewie, losów Seminarium w stuleciu po pierwszym rozbiórce Polski, kształcenia alumnów za czasów biskupa Maksymiliana Kallera i dziejów powojennych. Wszystkie teksty, oprócz pierwszego, również mają charakter źródłowy i ukazują fakty nieznane w dotychczasowej historiografii. Do ich opracowania wykorzystano archiwalia watykańskie, jezuickie i z Archiwum Archidiecezji Warmińskiej. W przyszłości na pewno będą mogły być wykorzystane w przygotowaniu monografii na temat dziejów Seminarium.

Do tej problematyki można zaliczyć także inne teksty, zamieszczone na łamach „Studiów Warmińskich”. Dotyczą one już spraw szczegółowych – aż trzy artykuły poświęcono gmachom seminarnym⁹⁸ zaś pojedyncze – praktykom duszpasterskim⁹⁹ i staraniom o uprawnienia akademickie¹⁰⁰. Ostatni artykuł z tej serii to zestawienie absolwentów „Hosianum” z lat 1949–1994¹⁰¹.

96 L. Piechnik, *Starania biskupów warmińskich i jezuitów polskich o przekształcenie Kolegium w Braniewie na uniwersytet*, ss. 67–76; J. Korewa, *Rola braniewskiego „Hosianum” w dziele zespolenia Warmii z Rzeczypospolitą w w. XVI–XVIII*, ss. 77–87.

97 S. Achremczyk, *Model kształcenia księży w braniewskim „Hosianum”*, SW, 1997, t. 34, ss. 113–122; K. Leń, *Sodalicyje Marianańskie i bursy w szkołach jezuickich źródłem powołań kapłańskich*, ibidem, ss. 123–130; H. D. Wojtyńska, *Niektóre zagadnienia dotyczące genezy i organizacji Papieskiego Kolegium Misyjnego w Braniewie*, ibidem, ss. 131–149; A. Szorc, *Warmińskie Seminarium Diecezjalne w trudnym stuleciu 1772–1872*, ibidem, ss. 151–176; A. Lesiński, *Kształcenie alumnów warmińskich w czasach biskupa Maksymiliana Kallera (1930–1945)*, ibidem, ss. 177–200; A. Kopiczko, *Zarys powojennych dziejów Seminarium „Hosianum”*, ibidem, ss. 201–208.

98 J. Wojtkowski, *Kalendarium budynków Warmińskiego Seminarium Duchownego w Braniewie i Olsztynie 1565–1961*, SW, 1991, t. 28, ss. 149–152; A. Lesiński, *Budowa Seminarium Duchownego w Braniewie w 1932 roku*, ibidem, ss. 153–164; K. Torla, *Historia budowy nowego obiektu Seminarium Duchownego w Olsztynie*, ibidem, ss. 165–179; J. Wojtkowski, *Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, SW, 2002, t. 39, ss. 441–470.

99 W. Turck, *Praktyki duszpasterskie kleryków na przykładzie Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum”*, SW, 1974, t. 11, ss. 201–247.

100 J. Wojtkowski, *Kalendarium starań o uprawnienia akademickie dla Warmii po drugiej wojnie światowej*, SW, 1992, t. 29, ss. 259–267.

101 J. Guzowski, *Absolwenci Warmińskiego Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie w latach 1949/50–1993/94*, SW, 1991, t. 28, ss. 181–216.

Kolejne publikacje, które wcześniej zostały wygłoszone jako referaty podczas sympozjum 12–13 października 1989 r., dotyczą dziejów kapituły kolegiackiej i parafii w Dobrym Mieście. Ich celem było przybliżenie bogatej historii kolegium kanonickiego, obiektów sakralnych, duszpasterstwa i instytucji społeczno-oświatowych. Na szczególne podkreślenie zasługują teksty: Jana Powierskiego o początkach kapituły kolegiackiej¹⁰², ks. Alojzego Szorca o jej statutach¹⁰³ i Janusza Jasińskiego o dziejach w pierwszej połowie XIX w.¹⁰⁴ Bardzo ważnym opracowaniem o kapitule dobromiejskiej jest znacznie wcześniejsza publikacja ks. Edmunda Przekopa, w której zajął się jej powstaniem i organizacją, ale w aspekcie prawnym¹⁰⁵.

Niestety, ani sympozjum, ani znacznie późniejsza publikacja w „Studiach Warmińskich” nie doczekała się głównej kapituła warmińska, czyli katedralna, z siedzibą we Fromborku. W czterdziestu analizowanych tomach odnaleziono jedynie dwa teksty na jej temat. Pierwszy przygotował ks. Kazimierz Wasielewski, a dotyczy on funkcjonowania kapituły katedralnej w średniowieczu. Wprawdzie w tytule pojawiło się sformułowanie „czynniki autonomii”, ale w rzeczywistości można ten tekst potraktować jako historię kapituły w pierwszych dwóch stuleciach. Poruszone zostały bowiem takie zagadnienia, jak: niezależność od Zakonu Krzyżackiego, uposażenie, władza świecka, prawo wyboru biskupa, powoływanie nowych członków, statuty i solidarność kapitulna¹⁰⁶.

Drugi artykuł ma już charakter obszernej monografii i wyszedł spod pióra bp. Juliana Wojtkowskiego, który przeanalizował działalność kapituły katedralnej w latach 1772–1945, a więc w okresie przynależności Warmii do Prus. Na prawie 70 stronach autor szeroko omówił skład osobowy, władzę kościelną, statuty, wikariuszy kapitulnych, wybór biskupów, prawo patronatu, służbę Bożą, zarząd majątkami, katedrę, beneficja, opiekę nad seminarium, działalność społeczną i zaangażowanie w politykę oraz losy w czasie II wojny światowej¹⁰⁷.

Okragłe jubileusze zachęciły badaczy dziejów diecezji warmińskiej do zaprezentowania żeńskiego zgromadzenia zakonnego, które zostało założone na Warmii w Braniewie przez Reginę Protmann, od 1999 r. czczoną jako błogosławiona. Jako główny cel siostry katarzynki obrały życie wspólnotowe, pogłębianie duchowości, ale też czynne świadczenie miłości bliźniego, zwłaszcza wobec cierpiących i potrzebujących pomocy oraz działalność oświatową i troskę o piękno świątyń. Misję tę wypełniają do dziś, i to nie tylko na terenie archidiecezji warmińskiej, ale również w innych regionach Polski oraz za granicą. W 1983 r. przypadła jubileusz czterystulecia istnienia tej wspólnoty i z tej okazji zorganizowano sympozjum, a teksty opublikowano w „Studiach Warmińskich”. Dotyczą one samej założycielki, norm prawnych Zgromadzenia, duchowości, początków działalności i pracy wychowawczej¹⁰⁸.

¹⁰² J. Powierski, *Początki kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście na tle stosunków politycznych*, SW, 1993, t. 30, ss. 195–252.

¹⁰³ A. Szorc, *Statuty kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście z 1583 r.*, SW, 1993, t. 30, ss. 163–193.

¹⁰⁴ J. Jasiński, *Niektóre zagadnienia kościelne i religijne parafii dobromiejskiej w pierwszej połowie XIX wieku*, SW, 1993, t. 30, ss. 289–300. Pozostałe teksty, to: M. Hoffmann, *Osada w Cerkiewniku w świetle wykopaliśk archeologicznych*, ibidem, ss. 263–273; M. Borzyszkowski, *Pamiętnictwo na temat kolegiaty i parafii dobromiejskiej*, ibidem, ss. 275–287; H. Keferstein, *Biblioteka kolegiacka w Dobrym Mieście. Zarys historyczny i próba charakterystyki zbiorów od początków do 1814 roku*, ibidem, ss. 301–334. Zob. także A. Kopiczko, *Działalność społeczna Kapituły Dobromiejskiej (1525–1772)*, SW, 1995, t. 32, ss. 93–102.

¹⁰⁵ E. Przekop, *Powstanie i organizacja prawna kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście do roku 1429*, SW, 1969, t. 6, ss. 25–84.

¹⁰⁶ K. Wasielewski, *Czynniki autonomii Kapituły Warmińskiej w Średniowieczu*, SW, 1979, t. 16, ss. 355–380.

¹⁰⁷ J. Wojtkowski, *Dzieje Kapituły Warmińskiej (1772–1945)*, SW, 1995, t. 32, ss. 25–92.

¹⁰⁸ J. Staniszevska, *Postać Służebnicy Bożej Reginy Protmann, założycielki Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny D. M. (1552–1613)*, SW, 1985–1986, t. 22/23, ss. 15–24; G. Śliwińska, *Geneza i rozwój norm prawnych Zgromadzenia Sióstr św.*

Po raz drugi symposium o katarzynkach, ale z wyróżnieniem postaci Reginy Protmann, zorganizowano po jej beatyfikacji, a materiały zamieszczono w tomie trzydziestym ósmym. Z oczywistych powodów jeszcze raz przypomniano biografię Protmann, Warmię za jej życia, potrydenckie modyfikacje życia zakonnego i współczesną działalność katarzynek¹⁰⁹.

W innych tomach „Studiów Warmińskich” opublikowano jeszcze cztery teksty o pracy tego zgromadzenia. Dwa artykuły przygotowała s. Magdalena Krebs i dotyczą one różnych wymiarów zaangażowania apostołskiego oraz społecznego katarzynek w latach 1933–1993¹¹⁰, a także placówki w Krynicy Morskiej¹¹¹. S. Gerarda Śliwińska przedstawiła dzieje zgromadzenia na Litwie od 1645 r.¹¹², a s. Irmgarda Mozoła – pracę wychowawczą sióstr w diecezji warmińskiej w latach 1772–1870¹¹³.

O innych zakonach (poza wcześniej wspomnianymi jezuitami) i zgromadzeniach, funkcjonujących w diecezji warmińskiej nie pisano na łamach „Studiów Warmińskich”. Należy stwierdzić, że historia tych wspólnot, wprawdzie nielicznych na tych terenach, ale podejmujących ważne inicjatywy religijne i społeczne, w ogóle nie została opracowana i czeka na swoich badaczy. Jedyne niewielki przyczynek do dziejów sióstr benedyktynek misjonarek zaprezentowała s. Ambrozja Kalinowska¹¹⁴.

Parafie, zabytki i księgozbiory

Podstawową komórkę życia religijnego i społecznego w organizacji terytorialnej Kościoła stanowi parafia, zatem badaniami historycznymi należałoby objąć placówki duszpasterskie, a dopiero po ich opracowaniu – przygotować syntezę dziejów diecezji. Niestety, w tym zakresie „Studia Warmińskie” nie odegrały prawie żadnej roli. Na ich łamach nie ukazywały się artykuły poświęcone tej problematyce. Wyjątkiem jest bardzo wartościowy i obszerny tekst ks. Alojzego Szorca o parafii w Królewcu w pierwszej połowie XVII w.¹¹⁵ Inne przyczynki mają już mniejsze znaczenie

Katarzyny, Dziewicy i Męczennicy w minionym czterechsetleciu (1583–1983), ibidem, ss. 35–57; J. Wojtkowski, *Duchowość Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy 1583–1983*, ibidem, ss. 59–69; K. Pączkowski, *Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny na Warmii w latach 1583–1613*, ibidem, ss. 71–111; W. Kilian, *Praca wychowawcza Sióstr św. Katarzyny, Dziewicy i Męczennicy w latach 1571–1772*, ibidem, ss. 113–134.

109 B. G. Śliwińska, *Bl. Regina Protmann – osobowość i dzieło*, SW, 2001, t. 38, ss. 155–166; A. Szorc, *Warmia czasów Reginy Protmann (w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku)*, ibidem, ss. 167–177; H. D. Wojtyńska, *Potrydenckie przemiany koncepcji żeńskiego życia zakonnego*, ibidem, ss. 179–184; M. Krebs, *Działalność współczesna Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy*, ibidem, ss. 185–194; W. Nowak, *Eklezjalny i liturgiczny wymiar rytu beatyfikacji*, ibidem, ss. 195–206.

110 M. Krebs, *Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy w diecezji warmińskiej w latach 1933–1993*, SW, 1995, t. 32, ss. 291–327.

111 M. L. Krebs, *Działalność Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy w Krynicy Morskiej w latach 1920–2000*, SW, 2000, t. 37, cz. 2, ss. 371–382.

112 B. G. Śliwińska, *Zgromadzenie Sióstr świętej Katarzyny Dziewicy i Męczennicy na Litwie (1645–1995)*, SW, 1996, t. 33, ss. 273–293.

113 A. I. Mozoła, *Praca wychowawcza Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy wśród dzieci i młodzieży w Diecezji Warmińskiej w latach 1772–1870*, SW, 1998, t. 35, cz. 2, ss. 503–546.

114 A. J. Kalinowska, *Siostry Benedyktynki Misjonarki w diecezji warmińskiej (1945–1992)*, SW, 1995, t. 32, ss. 329–341.

115 A. Szorc, *Dzieje parafii katolickiej w Królewcu 1614–1650*, SW, 1995, t. 32, ss. 129–183. O parafiach w Królewcu po II wojnie światowej, zob. J. Jezierski, *Kościół katolicki w Obwodzie Kaliningradzkim (w połowie roku 2000)*, SW, 2001, t. 38, ss. 391–393.

i dotyczą raczej aspektów socjologicznych funkcjonowania parafii. Nie będziemy ich więc wymieniać. Wyjątkiem może być opracowanie ks. Kazimierza Żuchowskiego o wspólnotach i grupach w diecezji warmińskiej po II wojnie światowej¹¹⁶.

Natomiast jako bardzo wartościowe należy ocenić inwentarze zabytków, przygotowywane przez Józefę Piskorską. W „Studiach Warmińskich” zamieściła cztery takie teksty, choć należałoby dodać także piąty o Gietrzwałdzie. W ten sposób otrzymaliśmy bardzo cenne informacje o wyposażeniu kościołów i kaplic w Olsztynie i okolicy oraz w Lidzbarku Warmińskim¹¹⁷.

Z wielkim znanstwem o zabytkach warmińskich pisał ks. Henryk Madej. Trzy teksty zasługują na szczególną uwagę. Zostały one poświęcone: Kaplicy Jeruzolimskiej w Olsztynie, ołtarzowi cechu piwowarów w kościele św. Mikołaja w Elblągu i średniowiecznemu tabernakulum ścienne-emu w kościele św. Jakuba w Olsztynie. To gruntowne studia z zakresu historii obiektów, identyfikacji symboliki i postaci oraz prac konserwatorskich. Najobszerniejszy artykuł dotyczy ołtarza w Elblągu i uwzględnia dzieje obiektu, opis inwentaryzacyjny i szczegółowy, analizę formalno-plastyczną, grę barw i światła oraz treści ideowe. Ostatni tekst ks. Madeja został poświęcony sanktuarium maryjnym na Warmii w aspekcie sztuki, ale ma on już charakter bardziej ogólny¹¹⁸.

Artykuł o kościele parafialnym w Pierzchałach opublikował ks. Marian Borzyszkowski. Przedstawił w nim historię miejscowości, dzieje i wyposażenie kościoła, jego zniszczenie pod koniec II wojny światowej i odbudowę po 1990 r.¹¹⁹ Pojedynczy tekst opublikował Tadeusz Chrzanowski, a poświęcił go manieryzmowi w kościołach diecezji warmińskiej. Ten nietypowy styl, występujący m.in. w malarstwie i rzeźbie końca renesansu i wczesnego baroku, odwołujący się przede wszystkim do wyobraźni, reprezentują niektóre zabytki warmińskie. Przykładem może być tryptyk w Skolitach, ufundowany w 1557 r. przez kanonika warmińskiego Jana Hannowa¹²⁰.

O organach w kościołach warmińskich pisali Marian Dorawa i ks. Józef Sianko. Pierwszy zaprezentował organy w kaplicy zamkowej w Lidzbarku Warmińskim, zbudowane w 1760 r., ale tekst ma większą wartość, ponieważ znajdujemy tam także zarys historii budownictwa organów na Warmii w poprzednich stuleciach. Autor opisał również wyposażenie kaplicy i – oczywiście – sam instrument, zwracając uwagę na jego dzieje, konserwacje i budowę, w tym samą mechanikę i brzmienie¹²¹.

Salezjanin ks. Józef Sianko na łamach „Studiów Warmińskich” poświęcił organom trzy artykuły. Pierwszy ma charakter ogólny: omawia w nim dzieje tego instrumentu na Warmii, a następnie szczegółowo prezentuje barokowe organy w kościołach w Pasłęku, Świętej Lipce i Młynarach.

116 K. Żuchowski, *Grupy i wspólnoty parafialne diecezji warmińskiej*, SW, 1995, t. 32, ss. 273–289.

117 J. Piskorska, *Rozwój sanktuarium gietrzwałdzkiego*, SW, 1977, t. 14, ss. 427–444; eadem, *Zabytki ruchome w kościołach i niektórych kaplicach Olsztyna według stanu z 1973 r. Inwentarz ruchomych zabytków sztuki kościelnej Diecezji Warmińskiej*, SW, 1973, t. 10, ss. 463–488; eadem, *Zabytki ruchome w Domu Biskupim, Kurii i Seminarium Duchownym w Olsztynie według stanu z 1974 r. Inwentarz ruchomych zabytków sztuki kościelnej Diecezji Warmińskiej*, SW, 1974, t. 11, ss. 579–599; eadem, *Zabytki ruchome w kościołach i kaplicach dekanatów Olsztyn Południe i Północ według stanu z 1975 roku*, SW, 1977, t. 14, ss. 551–630; eadem, *Lidzbark Warmiński. Inwentarz ruchomych zabytków sztuki kościelnej diecezji warmińskiej według stanu z 1980 r.*, SW, 1982, t. 19, ss. 339–405.

118 H. Madej, *Kaplica Jeruzolimka w Olsztynie*, SW, 1974, t. 11, ss. 563–577; idem, *Średniowieczne tabernakulum ścienne w kościele św. Jakuba w Olsztynie*, SW, 1975, t. 12, ss. 495–502; idem, *Późnogotycki ołtarz cechu piwowarów w kościele św. Mikołaja w Elblągu*, SW, 1974, t. 11, ss. 93–159; idem, *Sanktuarium maryjne na Warmii w aspekcie historii sztuki*, SW, 1977, t. 14, ss. 379–385.

119 M. Borzyszkowski, *Odbudowa kościoła w Pierzchałach*, SW, 2000, t. 37, cz. 2, ss. 383–393.

120 T. Chrzanowski, *Manieryzm w kościołach Warmii i Mazur*, SW, 1989, t. 26, ss. 259–268.

121 M. Dorawa, *Późnobarokowe organy w kaplicy zamkowej w Lidzbarku Warmińskim*, SW, 1973, t. 10, ss. 59–74.

Wskazuje także na potrzebę przeprowadzenia odpowiednich prac konserwatorskich¹²². W przypadku organów katedralnych we Fromborku skoncentrował się na ich menzuracji, czyli samych dźwiękach. To bardzo specjalistyczne opracowanie, które zwykłemu czytelnikowi nie zapewne nie mówi. Ma jednak dużą wartość historyczną, ponieważ dokumentuje wszystkie piszczałki i głosy oraz omawia przeprowadzane w przeszłości prace konserwatorskie¹²³.

Ostatni artykuł ks. Józefa Sianki dotyczy organów w Węgorzewie i Łabędniku. Pochodzą one z warsztatu Joachima Thielego, wywodzącego się ze Śląska, ale osiadłego w Kętrzynie. I w tym opracowaniu autor skoncentrował się na analizie głosów oraz opisie wszystkich występujących mechanizmów oraz obudowy. Przy okazji zamieszcza wiele ważnych danych historycznych¹²⁴.

O bardzo bogatych księgozbiorach pisali przede wszystkim Halina Keferstein oraz Jakub Lichański. Tej problematyce poświęcono także symposium „400 lat drukarstwa na Warmii”, zorganizowane 18 kwietnia 1989 r. w Olsztynie. Referaty zostały opublikowane w dwudziestym siódmym tomie „Studiów Warmińskich”. Halina Keferstein omówiła oficynę braniewską i jej związki z Koroną Królestwa Polskiego oraz biskupstwem w okresie nowożytnym. W opublikowanym tekście zestawiła braniewskich drukarzy oraz najważniejsze wydawnictwa. Natomiast mało uwagi poświęciła – zasugerowanym w tytule – związkom z Rzeczpospolitą¹²⁵. Jan Chłosta zaprezentował wydawnictwa zwarte „Gazety Olsztyńskiej”. Okazuje się, że tylko w latach 1918–1939 ukazało się ich aż około pięćdziesięciu. Wśród najważniejszych należy wymienić książki ks. Walentego Barczewskiego: *Geografia polskiej Warmii, Kiermaszy na Warmii* oraz *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*¹²⁶. Natomiast Andrzej Wakar przedstawił ruch wydawniczy na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej. Przy tej okazji przypomniał, że latem 1945 r. ukazała się w Olsztynie jednoczęściowa broszura *Jednodniówka wydana – z okazji zwycięstwa oręża polskiego nad Krzyżakami pod Grunwaldem 1410–1945*, ale już w 1946 r. publikacji było jedenaście i podobnie jak w 1947 r. Potem ruch wydawniczy nabierał rozmachu, choć z różnym natężeniem. Najgorzej było w latach pięćdziesiątych, do polskiego Października. Dopiero od 1957 r. sytuacja znów się unormowała, a to m.in. dzięki nowo powstałemu Wydawnictwu „Pojezierze”¹²⁷.

Pisząc o warmińskich księgozbiorach, nie można zapomnieć o publikacjach Jakuba Zdzisława Lichańskiego, który przede wszystkim podjął się opisu biblioteki kolegium jezuickiego w Braniewie. W zakończeniu swego opracowania stwierdza, iż „wartość historyczna biblioteki jest nieoceniona”, jako że na jej zasób składały się rękopisy, inkunabuły i starodruki. Niestety, w tej chwili jej zbiory są rozproszone; część zbiorów znajduje się m.in. w Uppsali, ale też w Sztokholmie i innych miastach szwedzkich oraz – w najbardziej właściwym miejscu – w Bibliotece Seminaryjnej „Horsianum”. Jakub Lichański, jako specjalista z zakresu poloników w Szwecji, opublikował też wykaz dzieł Marcina Kromera i Stanisława Hozjusza w tamtejszych bibliotekach. Trafily one do Szwecji nie drogą zakupów czy wymiany, ale jako łup wojenny¹²⁸.

122 J. Sianko, *Barokowe organy z XVIII w. na terenie diecezji warmińskiej*, SW, 1971, t. 8, ss. 49–83.

123 J. Sianko, *Menzuracja organów katedralnych we Fromborku*, SW, 1971, t. 8, ss. 463–491.

124 J. Sianko, *Barokowe organy w Węgorzewie i Łabędniku*, SW, 1973, t. 10, ss. 39–57.

125 H. Keferstein, *Wydawnicze związki drukarzy braniewskich z Koroną i Biskupstwem (od 1589 do 1773 r.)*, SW, 1995, t. 27, ss. 175–195.

126 J. Chłosta, *Wydawnictwa zwarte „Gazety Olsztyńskiej” w latach 1918–1939*, SW, 1995, t. 27, ss. 197–203.

127 A. Wakar, *Dzieje ruchu wydawniczego na Warmii i Mazurach w latach powojennych*, SW, 1995, t. 27, ss. 205–217.

128 J. Lichański, *Biblioteka Collegium Societatis Iesu w Braniewie. Próba charakterystyki*, SW, 1995, t. 27, ss. 309–324; idem, *Dzieła Marcina Kromera i Stanisława Hozjusza w bibliotekach szwedzkich. Rekonesans*, SW, 1994, t. 26, ss. 103–112.

Do grupy artykułów poświęconych dawnym książkom można zaliczyć jeszcze teksty Zenony Rondomańskiej, która omówiła szczegółowo polski śpiewnik z XVIII wieku z oficyny Kantera w Kwidzynie, noszący tytuł *Pieśni y inne nabożeństwa dla zbawiennej wygody wiernych Chrystusowych Osobliwie Cudowny Obraz Najświętszej Maryi Panny nawiedzających z pożytecznym różnych modlitw przydatkiem przedrukowane*. Liczy on 120 stron, na których zamieszczono pieśni i modlitwy. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż aż siedem pieśni związanych jest z sanktuarium maryjnym w Łąkach¹²⁹.

Drugi artykuł Zenony Rondomańskiej dotyczy dwóch polskich śpiewników również z drukarni Kantera, ale wydanych w Królewcu. Druki te stanowiły własność pastora ewangelickiego Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza. Pierwszy zawiera różne pieśni religijne, zwłaszcza skierowane do Chrystusa i świętych, natomiast drugi – na poszczególne okresy roku kościelnego¹³⁰.

Katolickimi śpiewnikami polskimi w diecezji warmińskiej zainteresował się ks. Sławomir Ropiak. W artykule zaprezentowanym na łamach „Studiów Warmińskich” opisał te, które zostały ogłoszone drukiem w latach 1856–1924. Jak napisał we wstępie, ramy czasowe wyznaczyły daty ukazania się drukiem pierwszego wydania śpiewnika diecezjalnego w języku polskim oraz ostatniego przed II wojną światową. Jednak w krótkim wprowadzeniu autor omawia także śpiewniki diecezjalne przed początkową datą. W 1858 r. ukazał się w drukarni Haricha *Wybór pieśni nocący tajemnicę Chrystusa Pana* z osiemdziesięcioma pięcioma pieśniami, a dwa lata wcześniej *Zbiór pieśni nabożnych*, wielokrotnie wznawiany w latach późniejszych. W 1824 r. wydrukowano jeszcze *Melodie* Józefa Klatta jako opracowanie harmoniczne do gry na organach¹³¹.

Objawienia w Gietrzwałdzie

Oddzielnie należy zaprezentować tom czternasty, poświęcony omówieniu słynnych wydarzeń gietrzwałdzkich w 1877 r. Wprawdzie już zasygnalizowano artykuł bp. Jana Obląka, a właściwie dodatek źródłowy, ale to nie wyczerpuje bogatej zawartości treściowej tego wydawnictwa. Tematyka gietrzwałdzka i maryjna zajmuje prawie 500 stron tego tomu. Można więc z całą odpowiedzialnością powiedzieć, że żaden inny problem, fakt czy jubileusz nie doczekały się tak wielostronnego opracowania. Podstawowy tekst bp. Obląka, można potraktować jako rekapitulację dziejów samych objawień oraz krytyczne przedstawienie wizjonerek. Pozostałe artykuły dotyczą różnorodnych problemów od wyjaśnienia, czym są objawienia prywatne, poprzez historię obrazu i kult Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej, biografię Barbary Samulowskiej i proboszcza ks. Augustyna Weichsła, opis łosier, zainteresowanie „Gazety Olsztyńskiej” i „Pielgrzyma” objawieniami, dzieje sanktuarium w okresie międzywojennym – do pieśni maryjnych w diecezji warmińskiej i bibliografii. Tym samym tom ten stanowi kopalnię wiedzy na temat samego Gietrzwałdu, objawień i kultu maryjnego w tym sanktuarium¹³².

¹²⁹ Z. Rondomańska, *Dwa osiemnastowieczne śpiewniki kościelne z drukarni Kantera w Kwidzynie*, SW, 1998, t. 35, cz. 1, ss. 167–172.

¹³⁰ Z. Rondomańska, *Królewieckie druki polskich śpiewników religijnych Kantera z XVIII wieku*, SW, 1998, t. 35, cz. 1, ss. 173–183.

¹³¹ S. Ropiak, *Katolickie śpiewniki polskie, drukowane dla diecezji warmińskiej w latach 1856–1924*, SW, 1992, t. 29, ss. 155–195.

¹³² J. Obląk, *Objawienia Matki Boskiej w Gietrzwałdzie. Ich treść i autentyczność w opinii współczesnych. (W stulecie objawień 1877–1977)*, SW, 1977, t. 14, ss. 7–73; T. Pawluk, *Stosunek Kościoła do objawień prywatnych ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń gietrzwałdzkich*, ibidem, ss. 75–107; W. Nowak, *Historia obrazu i kultu Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej*, SW, 1998, t. 35, cz. 1, ss. 107–110.

Varia

Trudno wymienić wszystkie inne przyczynki i artykuły, które zostały opublikowane w „Świadkach Warmińskich”, a dotyczą różnorodnych aspektów historii diecezji warmińskiej. Ograniczmy się więc do ogólnej analizy, ze zwróceniem uwagi na opracowania najcenniejsze. Do takich należą niewątpliwie jeszcze niezasygnalizowane publikacje bp. Jana Obląka, a wśród nich artykuł o kapitulacjach wyborczych biskupów warmińskich¹³³. Do specyfiki diecezji warmińskiej należało to, że nowo mianowani ordynariusze musieli zaprzysięgać *articuli iurati*. Biskup elekt zobowiązywał się w nich, że nie naruszy przywilejów warmińskich, będzie chronił całości terytorium biskupiego, zachowa dobre relacje z kapitułą katedralną i na najważniejsze stanowiska oraz urzędy w dominium i diecezji będzie wyznaczał jedynie prawdziwych obywateli pruskich (indygenów).

Dwa ważne artykuły bp. Jana Obląka dotyczą spraw duszpasterskich w drugiej połowie XVI w. Na podstawie gruntownej analizy protokołów powizytacyjnych przedstawił on najpierw życie eucharystyczne na Warmii¹³⁴, czyli kwestie przechowywania Najświętszego Sakramentu, obowiązku uczestniczenia we Mszy św. i przyjmowania Komunii św. W drugim artykule opisał szczegółowo duszpasterstwo ludności polskiej. Szczególnie cenne są tu ustalenia (także biograficzne), dotyczące ce duchownych, nauczycieli, organistów, zakrystianów i dzwonników. Wprawdzie został zastosowany prosty klucz przedstawienia informacji – według parafii, ale dzięki temu korzystający mogą szybko odnaleźć materiały do interesujących ich placówek duszpasterskich¹³⁵.

Koniecznym należy wymienić jeszcze jeden tekst bp. Jana Obląka, a mianowicie o życiu religijnym w Olsztynie, ale już w innym zupełnie okresie – na przełomie XIX i XX w. Ponieważ w dotychczasowych polskich opracowaniach, poświęconych temu miastu, problematyka wyznaniowa była pomijana lub przedstawiana wyłącznie w negatywnym świetle, czytelnik może dowiedzieć się wielu interesujących faktów na temat specyfiki duszpasterskiej, liczby kościołów i kaplic, duszpasterzy i sióstr zakonnych. Najwięcej jednak uwagi – zgodnie z tytułem – autor poświęcił duszpasterstwu w języku polskim, wykazując, że liczba mieszkańców, posługujących się tym językiem była początkowo znacząca, ale później – wskutek działań ogólnych władz pruskich – systematycznie malała. W podtrzymywaniu polskości dużą rolę odegrały – oprócz niektórych duchownych – Siostry Miłosierdzia, czyli słynne wincenki (szarytki)¹³⁶.

---

waldzkiej, ibidem, ss. 109–136; B. Tomczyk, *Siostra Miłosierdzia Barbara Stanisława Samulowska (+1950) wizjonerka z Gietrzwałdu*, ibidem, ss. 137–145; Z. Jakubowski, *Ksiądz Augustyn Weichsel – proboszcz gietrzwałdzki w czasie objawień 1877 roku*, ibidem, ss. 147–152; W. Piwowarski, *Losiery do Gietrzwałdu*, ibidem, ss. 153–175; J. Kowalewski, *Echa objawień i ruch pielgrzymkowy do Gietrzwałdu w świetle korespondencji „Gazety Olsztyńskiej” w latach 1886–1913. (Studium prasoznawcze)*, ibidem, ss. 177–214; E. Piszczyk, *Echa objawień gietrzwałdzkich w „Pielgrzymie”*, ibidem, ss. 215–223; T. Grygier, *Uroczystości gietrzwałdzkie ich aspekt katolicki oraz polski w latach 1877–1944 w świetle władz wschodniopruskich*, ibidem, ss. 225–323; M. Borzyszkowski, *Sanktuarium maryjne w Gietrzwałdzie w okresie międzywojennym (1921–1939)*, ibidem, ss. 325–348; G. Bartoszewski, *Nieopublikowany rękopis Sługi Bożego O. Honorata Koźmińskiego, kupcy na, pt.: „Chwała Jezusowi przez Maryję Niepokalaną Poczetą” (opis objawień w Gietrzwałdzie)*, ibidem, ss. 349–363; M. Wójcik, *Objawienia Matki Bożej Gietrzwałdzkiej a Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej z Mariówki (1878)*, ibidem, ss. 365–377; B. Żynda, *Bibliografia Stulecia Objawień i kultu Najświętszej Maryi Panny w Gietrzwałdzie 1877–1977. Piśmiennictwo – ikonografia – numizmatyka*, ibidem, ss. 445–466; M. Borzyszkowski, *Wystawa „Gietrzwałd 1877–1977”*, ibidem, ss. 467–484.

133 J. Obląk, *Kapitulacje wyborcze biskupów warmińskich*, SW, 1975, t. 12, ss. 5–27.

134 J. Obląk, *Z życia eucharystycznego na Warmii w drugiej połowie XVI wieku*, SW, 1969, t. 6, ss. 5–23.

135 J. Obląk, *Zagadnienie duszpasterstwa ludności polskiej na Warmii w drugiej połowie wieku XVI. Szczególne zasługi Stanisława Horjusza na tym polu*, SW, 1970, t. 7, ss. 9–33.

136 J. Obląk, *Życie religijne polskiej ludności katolickiej w Olsztynie na przełomie wieków XIX i XX*, SW, 1981, t. 18, ss. 267–284.

Ks. Alojzy Szorc, oprócz wyżej wspomnianych artykułów, bardzo cenny tekst poświęcił relacjom biskupów warmińskich do Rzymu¹³⁷. W 1585 r. papież Sykstus V ogłosił bullę, w której zobowiązał ordynariuszy do tzw. *visitatio ad limina*, czyli do nawiedzania grobów Apostołów. Przy okazji miały być składane sprawozdania na piśmie na temat stanu diecezji. Na podstawie kwerendy przeprowadzonej w Archiwum Kongregacji Soboru, w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie i czasopiśmie „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” ks. Szorc ustalił, że do końca XVIII w. było ich dwadzieścia trzy. Nie były one przedkładane regularnie. Najlepiej obowiązek ten spełnił bp Adam Stanisław Grabowski, który przesłał aż pięć relacji w czasie dwudziestu pięciu lat rządów, inni czynili to już rzadziej, ograniczając się do jednej lub – jak w przypadku bp. Stefana Wydźgi – trzech.

Dwa obszernie teksty ogłosił drukiem ks. Alojzy Szorc w tomie dwudziestym pierwszym „Studiów Warmińskich”. Pierwszy dotyczy wilkierzy, czyli zbiorów wewnętrznych przepisów, regulujących życie społeczne¹³⁸. Na Warmii były one zatwierdzane przez założyciela miejscowości, a więc biskupa lub kapitułę katedralną i obejmowały: zakaz ubliżania Bogu i świętym przez bluźnierstwa i przekleństwa, nakaz szacunku wobec rady miejskiej lub innych przełożonych, przepisy o nabywaniu obywatelstwa miejskiego, obowiązki wobec pana zwierzchniego, zachowanie zgody i porządku, stosowanie przepisów przeciwpożarowych i ciszy nocnej itp. W artykule szczegółowo zostały zaprezentowane ustawy krajowe, wilkierze miejskie, wilkierze rzemieślnicze i wilkierze wiejskie. Inny tekst ks. Alojzego Szorca, który zasługuje na przypomnienie, to publikacja na temat odsieczy wiedeńskiej i jej oddźwięku w diecezji warmińskiej¹³⁹. To dogłębne studium poświęcone z jednej strony przygotowaniom Jana III Sobieskiego do bitwy i samym walkom, a z drugiej – zaangażowaniu Kościoła warmińskiego we wspieranie tego przedsięwzięcia, ale nie tylko. Ks. Szorc szczegółowo opisał modlitwy zarządzane przez biskupów warmińskich w intencji dworu polskiego i ważniejszych wydarzeń, którymi żył kraj. Świadczyło to przede wszystkim o świadomości zespolenia Warmii z Koroną. Tak było też i w 1683 r. Ówczesny biskup Michał Radziejowski, spokrewniony z królem, nie tylko zarządził modlitwy w intencji zwycięstwa nad Turkami, ale także wsparł oddziały polskie swoimi żołnierzami i finansami.

Do bardzo ważnych publikacji o zasięgu regionalnym należą gruntowne opracowania ks. Romana Bodańskiego, poświęcone początkom administracji kościelnej w Prusach oraz egzempcji diecezji warmińskiej. W pięciu obszernych i wzajemnie się uzupełniających tekstach autor opisał przede wszystkim wydarzenia związane z powstaniem czterech diecezji pruskich oraz włączeniem ich do metropolii ryskiej, a następnie – po jej upadku w połowie XVI w. – udanej próbie uniezależnienia się diecezji warmińskiej od metropolii gnieźnieńskiej. Wprawdzie ze strony arcybiskupów gnieźnieńskich miały miejsce liczne próby podporządkowania sobie biskupstwa warmińskiego, ale sprzeciwiała się temu przede wszystkim kapituła katedralna, która wezwała ordynariusza do obrony „egzempcji”, czyli bezpośredniej zależności od Stolicy Apostolskiej. Jak się okazało, Warmia pozostała diecezją „wyjętą” aż do 1929 r.¹⁴⁰ Autor odwołuje się do dokumentów, zamieszczonych

137 A. Szorc, *Relacje biskupów warmińskich XVII i XVIII wieku do Rzymu o stanie diecezji*, SW, 1968, t. 5, ss. 201–239.

138 A. Szorc, *Wilkierze warmińskie*, SW, 1984, t. 21, ss. 5–76.

139 A. Szorc, *Wiktoria wiedeńska i jej echa na Warmii*, SW, 1984, t. 21, ss. 201–234.

140 R. Bodański, *Początki hierarchii kościelnej w Prusach*, cz. 1, SW, 1979, t. 16, ss. 303–353; idem, *Początki hierarchii kościelnej w Prusach (1206–1255)*, SW, 1981, t. 18, ss. 285–353; idem, *Walka diecezji warmińskiej o niezależność od metropolii ryskiej i gnieźnieńskiej od 1426 do 1566*, SW, 1982, t. 19, ss. 123–145; idem, *Dzieje walki diecezji warmińskiej o niezależność od synodów metropolii gnieźnieńskiej 1563–1728*, SW, 1982, t. 19, ss. 147–184; idem, *Marcin Kromer w sprawie egzempcji diecezji warmińskiej*, SW, 1989, t. 26, ss. 235–238.

w licznych kodeksach dyplomatycznych, niemieckojęzycznych opracowań z zakresu prawa karnego i ustrojowego oraz zbiorów Archiwum Archidiecezji Warmińskiej. Niektóre ustalenia mogą wydawać się kontrowersyjne, zwłaszcza te dotyczące analiz prawnych, ale wymienione opracowania ks. Bodańskiego stanowią doskonały materiał do dalszych prac badawczych nad początkami biskupstw pruskich.

Mniej publikacji na temat regionu warmińsko-mazurskiego oraz diecezji warmińskiej zamieścili historycy świeccy. Wynikało to z dwóch przynajmniej przyczyn. Po pierwsze – „Studia Warmińskie” były czasopismem związanym ze środowiskiem wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum”, a tam wykładali prawie wyłącznie księża. Po drugie – historycy zajmujący się regionem mieli własne czasopisma, cieszące się dużym prestiżem, nie szukali więc dodatkowego miejsca dla swoich publikacji. Jednak w przypadkach, gdy przedmiotem opracowań były zagadnienia kościelne, również autorzy świeccy decydowali się na druk w „Studiach Warmińskich”. Najwięcej, bo dziewięć tekstów zamieścił Janusz Jasiński. Ich tematyka jest różnorodna. Trzy mają charakter recenzji, ale ze względu na wnikliwość i długość tekstu mogą być zaliczane także do artykułów¹⁴¹. Inne, oprócz już wcześniej wymienionego tekstu o parafii w Dobrym Mieście, nawiązują do problematyki XIX-wiecznej, a dwa do współczesnej. W jednym z nich J. Jasiński omawia tematykę religijną w twórczości poety, księgarza i działacza narodowego z Gietrzwałdu – Andrzeja Samulowskiego¹⁴². W kolejnym poddał analizie to samo zagadnienie (rozszerzone o problematykę narodową), ale już na łamach „Gazety Olsztyńskiej”. To bardzo ważne studium, ponieważ inni historycy zajmujący się tą gazetą skupiali się na kwestiach narodowościowych i polskich, a pomijali bogatą tematykę kościelną¹⁴³. Inny tekst poświęcił szkolnictwu wiejskiemu na polskiej Warmii na początku XIX w. Wiadomo, że wówczas miało ono jeszcze charakter konfesyjny i było związane z parafią, dlatego też podstawą opracowania stały się protokoły powizytacyjne, przechowywane w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej¹⁴⁴. Problematyki warmińskiej, ale już współczesnej dotyczy tekst o wysiedleniach Polaków i Niemców. Wprawdzie nie są w nim poruszone kwestie *stricte* wyznaniowe, ale tematyka ściśle wiąże się z głównym profilem „Studiów Warmińskich”¹⁴⁵.

Na łamach „Studiów Warmińskich” często gościł historyk i archiwista Tadeusz Grygier. Interesował się – podobnie jak Janusz Jasiński – przede wszystkim XIX stuleciem, ale wkraczał także w wiek XX. Ponieważ pracował w Archiwum Państwowym w Olsztynie (przez wiele lat był dyrektorem), stąd zrozumiałe, że korzystał ze znajdujących się w nim zbiorów, a tym samym wzbo-

141 J. Jasiński, *Żydzi na Warmii (rec.: Aloys Sommerfeld: Juden im Ermland. Ihr Schicksal nach 1933. Osnabrück 1991)*, SW, 1992, t. 29, ss. 281–282; idem, (rec.: Inngard Fides Behrendt, *Zerrissen ist das Netz, und wir sind frei. Tänzerin in Ostpreußen – Ordensfrau in Brasilien. Paderborn 1995. (Rozzerwana jest sieć... I jesteśmy wolni. Tancerka w Prusach Wschodnich – siostra zakonna w Brazylii)*), SW, 1996, t. 33, ss. 371–372; idem, (rec.: R. Traba, *Niemcy–Warmiacy–Polacy 1871–1914. Z dziejów niemieckiego ruchu katolickiego i stosunków polsko-niemieckich w Prusach. Olsztyn 1994*), SW, 1993, t. 32, ss. 389–391.

142 J. Jasiński, *Problematyka religijna i kościelna w życiu i twórczości Andrzeja Samulowskiego*, SW, 1991, t. 20, ss. 196–211.

143 J. Jasiński, *Problematyka wyznaniowa i narodowa „Gazety Olsztyńskiej” w latach 1886–1914*, SW, 1987, t. 24, ss. 239–250.

144 J. Jasiński, *Z przeszłości szkolnictwa wiejskiego w pierwszej połowie XIX w. na polskiej Warmii*, SW, 1984, t. 21, ss. 189–200.

145 J. Jasiński, *Wysiedlenia Polaków i Niemców – z perspektywy półwiecza*, SW, 1996, t. 33, ss. 251–258. Na łamach „Studiów Warmińskich” J. Jasiński zamieścił ponadto artykuł *Zołnierski szlak generała Władysława Andersa (do końca września 1939 r.)*, SW, 1999, t. 36, ss. 417–428.

gacał historiografię warmińską o nieznane dotąd dokumenty i fakty. Do najważniejszych jego tekstów należy niewątpliwie obszerne studium poświęcone diecezji warmińskiej w okresie hitleryzmu. Ponieważ ten okres dziejów naszego regionu w wymiarze konfesyjnym był najslabiej poznany, Grygier wskazał na nowe możliwości badawcze i przedstawił sposoby walki nazizmu z Kościołami¹⁴⁶. Inne opracowania dotyczą m.in. kulturkampfu, uroczystości gietrzwałdzkich i obrony polskości, powstania „Hosianum” i „Albertiny” oraz administracji Warmią na przełomie XV i XVI wieku¹⁴⁷.

Trzy teksty zamieścił Warmiak, badacz literatury i dziejów warmińskich, Jan Chłosta. Mają one charakter naukowo-publicystyczny, ale wzbogacają naszą wiedzę na temat treści religijnych w literaturze wschodniopruskiej, „Gazety Olsztyńskiej” (omówiono wyżej) i biografii ks. Jana Hanowskiego¹⁴⁸.

Stanisław Achremczyk również podejmował problematykę różnorodną, poruszaną także w innych publikacjach. Z czterech artykułów bezpośrednio zagadnień warmińskich dotyczą dwa: o sposobie kształcenia w Seminarium Duchownym „Hosianum” w pierwszym okresie jego istnienia oraz o branie wianach w czasach nowożytnych. Nie przynoszą one wprawdzie nowych ustaleń, ale uogólniają naszą wiedzę na podane tematy¹⁴⁹.

Z autorów świeckich można jeszcze wymienić Janusza Hochleitnera, który w ostatnich tomach zamieścił pięć tekstów, dotyczących różnych tematów z pogranicza historii i kultury religijnej. Prawie wszystkie opierają się na ustaleniach opublikowanych w książce *Religijność potrydencka na Warmii (1551–1655)* (Olsztyn 2000) i cechują się mniej bogatą podstawą źródłową. Wiele ustaleń odnosi się raczej do obszarów pozawarmińskich, a jedynie przez analogię zostały aplikowane do diecezji warmińskiej¹⁵⁰.

Teksty poświęcone różnorodnej problematyce z dziejów diecezji warmińskiej drukowali także wspomniany wcześniej duchowni: Marian Borzyszkowski, Władysław Nowak i bp Julian Wojtkowski. Spośród wielu artykułów ks. Borzyszkowski (łącznie ustalono ich przeszło osiemdziesiąt) koniecznie trzeba uwzględnić poświęcony szkołom warmińskim w średniowieczu¹⁵¹. To grun-

¹⁴⁶ T. Grygier, *Diecezja Warmińska w latach 1933–44 w świetle raportów władz nazistowskich Prus Wschodnich*, SW, 1975, t. 12, ss. 139–193. Por. też rec. T. Grygiera, „Walka o kulturę” w diecezji warmińskiej w latach 1933–1944. (G. Reiferschheid: *Das Bistum Ermland und das Dritte Reich*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1975, Beiheft 1, s. XXXI + 393), SW, 1977, t. 14, ss. 637–642.

¹⁴⁷ T. Grygier, *Zagadnienia szkolne na Warmii i Mazurach a Kulturkampf*, SW, 1974, t. 11, ss. 161–199; idem, *Uroczystości gietrzwałdzkie, ich aspekty katolickie oraz polski w latach 1877–1944 w świetle władz wschodniopruskich*, SW, 1977, t. 14, ss. 225–323; idem, *Erygowanie „Hosianum” i „Albertiny” jako dwóch ośrodków kulturowych*, SW, 1981, t. 18, ss. 211–250; idem, *Zarządzanie Warmią na przełomie XV/XVI w.*, SW, 1972, t. 9, ss. 109–174.

¹⁴⁸ J. Chłosta, *Motywacja moralno-religijna w twórczości niemieckich pisarzy, którzy po 1945 r. opuścili Prusy Wschodnie*, SW, 1992, t. 29, ss. 109–118; idem, *Wydawnictwa zwarte „Gazety Olsztyńskiej” w latach 1918–1939*, SW, 1995, t. 27, ss. 197–203; idem, *Niezwykła postać warmińskiego kapłana*, SW, 1995, t. 32, ss. 365–377.

¹⁴⁹ S. Achremczyk, *Model kształcenia księży w branie wian w branie wian w branie wian*, SW, 1997, t. 34, ss. 113–122; idem, *Branie wian i jego mieszkańcy w czasach nowożytnych*, SW, 2003, t. 40, ss. 395–405; idem, *Emigranci polscy w Królewcu w XVII wieku*, SW, 1995, t. 32, ss. 185–198; idem, *Odsiecz wiedeńska – problematyka wojskowa*, SW, 1984, t. 21, ss. 235–247.

¹⁵⁰ J. Hochleitner, *Biskup Grabowski a kult patrona dobrego imienia*, SW, 1998, t. 35, cz. 2, ss. 489–502; idem, *Funkcje średniowiecznych dzwonów jako przejaw procesu sakralizacji przestrzeni kulturowej*, SW, 2000, t. 37, cz. 1, ss. 179–192; idem, *Ikonaografia religijna Warmiaków w dobie reformy trydenckiej*, SW, 2000, t. 37, cz. 2, ss. 329–345; idem, *Sakrament chrztu na Warmii w potrydenckiej liturgii i zwyczajach*, SW, 2002, t. 39, ss. 281–295; idem, *Zadania wspólnot parafialnych ze szczególnym uwzględnieniem funkcji proboszczów i rad parafialnych w dobie warmińskiej odnowy potrydenckiej na przełomie XVI i XVII wieku*, SW, 1999, t. 36, ss. 95–114.

¹⁵¹ M. Borzyszkowski, *Szkoły diecezji warmińskiej w okresie od XIII do połowy XVI wieku*, SW, 1965, t. 2, ss. 31–63.

towne studium na temat początków oświaty na Warmii oraz tworzenia różnego rodzaju szkół o charakterze parafialnym, przykolegiackim i katedralnym. Autor uwzględnił niemiecką literaturę przedmiotu, a także źródła, choć tych dla średniowiecza nie było zbyt wiele.

Bardzo wartościowym opracowaniem, choć raczej dla znawców problematyki, jest opracowanie na temat podręcznika gramatyki łacińskiej ks. Pawła Molnera z Fromborka. Miał on służyć najprawdopodobniej uczniom miejscowej szkoły katedralnej. Składał się z dwóch części: pierwsza została poświęcona częściom mowy (rzeczownikowi, zaimkowi i czasownikowi), a druga – odmianie czasowników¹⁵².

W kręgu zainteresowań ks. Borzyszkowskiego pozostawali też: bł. Dorota z Mątowów i Jan z Kwidzyna. To jednak nie dziwi, ponieważ życie i działalność tych osób stanowiły podstawy badań tego autora na kolejne stopnie naukowe. Bez przesady można powiedzieć, że ks. Borzyszkowski był ich najlepszym znawcą i w dużym stopniu przyczynił się do ich rozpropagowania, a w przypadku Doroty – także do wyniesienia na ołtarze¹⁵³.

Ks. Władysław Nowak, oprócz wyżej wymienionych artykułów, pisał jeszcze o o ekumenizmie, kulcie maryjnym i św. Józefa u ewangelików, liturgii w kościele św. Mikołaja w Elblągu pod koniec XVII w. i w kolegiacie dobromiejskiej¹⁵⁴.

Spośród licznych tekstów bp. Juliana Wojtkowskiego należy jeszcze wspomnieć artykuły o kulcie Eucharystii w Głotowie, procesach informacyjnych Leona Rednera i Augustyna Rosentera, sprawach warmińskich w listach Eneasza Sylwiusza Piccolominiego, pobytach Karola Wojtyły na terenie diecezji warmińskiej, kulcie św. Józefa oraz o kapłanach i parafiach¹⁵⁵.

Religijnością w diecezji warmińskiej zajmował się ks. Władysław Piwowarski, ale przyczynił na ten temat opublikowali także księża: Maksymilian Falk, Zygmunt Klimczuk, Wiesław Więciek i Kazimierz Żuchowski. Natomiast o sędzie kościelnym przy Kurii Biskupiej w Olsztynie tekst zamieścił ks. Tadeusz Płoski.

Inne materiały posesyjne

Osobną grupą publikacji na łamach „Studiów Warmińskich” są materiały z organizowanych w Olsztynie sympozjów. Niektóre z nich wymieniono już wcześniej, ponieważ w całości dotyczyły problematyki warmińskiej. Należałoby jeszcze odnotować odbywające się regularnie konferen-

152 M. Borzyszkowski, „Moglossa”, podręcznik gramatyki łacińskiej z 1454 r., napisany przez Pawła Molnera z Fromborka, SW, 1979, t. 16, ss. 449–457.

153 M. Borzyszkowski, (wyd.) Jan z Kwidzyna: Spis treści wyjaśnienia składu apostołskiego (po 1399 roku), SW, 1968, t. 5, ss. 585–590; idem, Błogosławiona Dorota z Mątowów i jej droga na ołtarze Pańskie, SW, 1977, t. 14, ss. 517–537; idem, Czasopismo poświęcone życiu Służebnicy Bożej Doroty z Mątowów (1347–1394), SW, 1969, t. 6, ss. 523–526; idem, Historyczne i teologiczne powiązania średniowiecznej reklamy ze starożytnym anachoretyzmem na przykładach św. Wiborady z St. Galen i bł. Doroty z Mątowów, SW, 1998, t. 35, cz. 1, ss. 13–29; idem, Książka o błogosławionej Dorocie z Mątowów, SW, 1977, t. 14, ss. 631–634.

154 W. Nowak, Problematyka ekumeniczna w dziejach Diecezji Warmińskiej, SW, 1997, t. 34, ss. 311–328; idem, Kult Matki Boskiej na ewangelickich Mazurach w XVII i XVIII w., SW, 1984, t. 21, ss. 77–99; idem, Problem kultu naśladowania św. Józefa, przybranego ojca Jezusa Chrystusa, u ewangelików na Mazurach w XVII wieku, SW, 1985–1986, t. 22/23, ss. 217–232; idem, Święty Józef w życiu religijnym wiernych kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Mazurach w XVIII w., SW, 1995, t. 27, ss. 293–308; idem, Obraz liturgii kościoła św. Mikołaja w Elblągu w świetle wizytacji parafii z 1693 roku, SW, 1998, t. 35, cz. 2, ss. 469–488; idem, Służba Boża kolegiackiej kapituły dobromiejskiej, SW, 1993, t. 30, ss. 263–273. Por. też W. Nowak, Życie liturgiczne na Warmii na przełomie XVII i XVIII wieku w świetle „Rytuału” (1662 r.) kardynała Michała Radziejewskiego, biskupa warmińskiego, SW, 1995, t. 27, ss. 257–279.

155 J. Wojtkowski, Kult Eucharystii w Głotowie według Dobromiejskich Kanoników Jana Leo (+1635) i Franciszka Ignacego Herra (+1747), SW, 1995, t. 27, ss. 245–256; idem, Procesy informacyjne biskupów chełmińskich Leona Rednera

cje naukowe. Były to przede wszystkim sympozja ekumeniczne, które zainaugurowano w styczniu 1983 r. i odtąd dobywały się już każdego roku. Wprawdzie nie zawsze publikowano teksty wygłoszonych wówczas referatów, ale przykładowo w tomie dwudziestym „Studiów Warmińskich” możemy odnaleźć artykuły Erwina Kruka o poezji Michała Kajki¹⁵⁶ oraz – wcześniej już wspomniany – Janusza Jasińskiego o Andrzeju Samulowskim. Do tomu dwudziestego dziewiątego włączono tekst z kolejnego sympozjum ekumenicznego Zoi Jaroszewicz-Pieresławcew na temat staroobrzędowców¹⁵⁷.

W 1987 r. zainicjowano w Olsztynie Colloquia Mediaevalia, odbywające się w cyklu dwuletnim. Nawiązują one do Mediaevistentagung, organizowanego przez Thomas Institut przy Uniwersytecie w Kolonii. Gromadzą znawców średniowiecza z całej Polski. Pierwsze spotkanie było poświęcone tematowi: „Sytuacja źródłowa i badawcza współczesnej mediewistyki polskiej” (SW, t. 27); w 1989 r. – „Bóg w polskim średniowieczu” (SW, t. 27), 1991 – „Człowiek w polskim średniowieczu” (SW, t. 29), 1993 – „Św. Wojciech” (SW, t. 30), 1995 – „Kościół w polskim średniowieczu” (SW, t. 34), 1997 – „Kobieta w średniowieczu” (SW, t. 35) i 1999 – „Trwałe wartości średniowiecza” (SW, t. 37). Wprawdzie Colloquia organizowane są nadal, ale – niestety – od 2001 r. nie publikowano materiałów posesyjnych.

Tomy dedykowane

Jest dość powszechną tradycją, że środowiska naukowe dedykują książki lub określone czasopisma osobom zasłużonym w związku z ich jubileuszami. Taka praktyka przyjęła się w ostatnim okresie także w Redakcji „Studiów Warmińskich”, choć dotychczas w ten sposób doceniono jedynie trzy osoby. Tom dwudziesty piąty dedykowano biskupowi prof. dr. hab. Julianowi Wojtkowskiemu z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin, tom trzydziesty pierwszy – ks. prof. dr. hab. Tadeuszowi Pawlukowi na sześćdziesiąte piąte urodziny, a tom trzydziesty drugi – arcybiskupowi dr. Edmundowi Piszczowi z okazji dziesięciolecia pobytu na Warmii.

Podsumowanie

Autorzy

Jak już wspomniano, „Studia Warmińskie” miały służyć przede wszystkim środowisku wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum”. I rzeczywiście, w pierwszych tomach odnajdujemy prawie wyłącznie nazwiska księży, którzy łączyli pracę dydaktyczną i wychowawczą z badawczą. Różnorodność przedmiotów wykładanych w seminariach znalazła także odzwierciedlenie w różnolitości przygotowywanych artykułów, recenzji i omówień. Ogólnie jednak wybija

ra (1886–1898) i Augustyna Rosentretera (1899–1926), SW, 1997, t. 34, ss. 279–301; idem, *Sprawy warmińskie i krzyżackie we włocławskim egzemplarzu piętnastowiecznego wydania Listów Kardynalskich Eneasza Sylwiusza Piccolominiiego*, SW, 1967, t. 4, ss. 527–552; idem, *Karol Wojtyła na Warmii i Mazurach*, SW, 1991, t. 28, ss. 37–45; idem, *Święty Józef na Warmii XX wieku*, SW, 1998, t. 35, cz. 2, ss. 547–571; idem, *Cześć świętego Józefa w drukach braniewskich XVIII wieku*, SW, 1995, t. 27, ss. 281–291; idem, *Kapłani Archidiecezji Warmińskiej zmarli w latach 1992–2002*, SW, 2003, t. 40, ss. 471–511; idem, *Śp. ks. prof. dr hab. Władysław Piwowarski*, SW, 2002, t. 39, ss. 199–217; idem, *Arcybiskup Metropolita Warmiński dr Edmund Piszcz*, SW, 1995, t. 32, ss. 9–24; idem, *Parafie utworzone w dziesięcioleciu Archidiecezji Warmińskiej 1992–2002*, SW, 2003, t. 40, ss. 441–470.

¹⁵⁶ E. Kruk, *Poezja religijna Michała Kajki – jej geneza*, SW, 1991, t. 20, ss. 212–225.

¹⁵⁷ Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Staroobrzędowcy w Polsce*, SW, 1992, t. 29, ss. 135–141.

się problematyka szeroko rozumianej teologii oraz historyczna i prawna. Bez precyzyjnych obliczeń trudno dokładnie określić, jaki odsetek publikacji dotyczy dziejów Warmii i Mazur oraz tutejszego Kościoła, ale szacunkowo można stwierdzić, że ponad 20%, a niektóre tomy prawie w całości były poświęcone tym zagadnieniom. Oczywiście historyków, którzy zdobyli akademickie przygotowanie było niewiele; wprost tę dyscyplinę naukową ukończyli bp Jan Obląk i ks. Alojzy Szorc. Ale swobodnie w tej problematyce poruszali się także niektórzy teologowie, filozofowie oraz prawnicy.

Analizując liczbę publikacji o profilu historycznym, zamieszczonych we wszystkich czterdziestu tomach, można wysnuć wniosek, że najwięcej tekstów historycznych o Warmii (diecezji warmińskiej) opublikował śp. bp Jan Obląk¹⁵⁸ (dwadzieścia dwa teksty). Mają one także wysoką wartość merytoryczną. Wszystkie zostały oparte na szerokiej kwerendzie archiwalnej. Dotykają także różnorodnej problematyki, choć zasadniczo koncentrują się na postaciach kanonika Mikołaja Kopernika i bp. Ignacego Krasickiego oraz na zagadnieniach ustrojowych diecezji warmińskiej.

O sześć artykułów mniej zamieścił na łamach „Studiów Warmińskich” ks. Alojzy Szorc¹⁵⁹, wybitny znawca dziejów diecezji warmińskiej i regulacji prawno-ustrojowych. Zadebiutował w tomie drugim i odłąd w pierwszym okresie ukazywania się tego czasopisma publikował regularnie obszernie teksty, poświęcone różnorodnej problematyce. Najwięcej uwagi poświęcił jednak kardynałowi Stanisławowi Hozjuszowi i bp. Andrzejowi Chryzostomowi Żaluskemu, ale wiele cennych opracowań dotyczyło różnych form życia religijnego i społecznego, a także politycznego.

Niezwykle aktywnym badaczem, poruszającym problematykę warmińską, choć z racji przygotowania filozoficznego nie tylko, był śp. ks. Marian Borzyszkowski¹⁶⁰. Debiutował w pierwszym tomie tekstem o koncepcji filozoficznej Suareza, ale już w następnym opublikował – bardzo cenny także przez prof. Andrzeja Wojtkowskiego – artykuł o szkolnictwie w diecezji warmińskiej w średniowieczu. Łącznie w „Studiach Warmińskich” podpisał aż osiemdziesiąt siedem tekstów. Oczywiście, wśród nich są recenzje i omówienia, sprawozdania i wprowadzenia, ale też wiele artykułów o charakterze historycznym i hagiograficznym. Był niekwestionowanym znawcą literatury na temat Mikołaja Kopernika, stąd też często na łamach periodyku informował o nowych publikacjach na jego temat. Ważnym spostrzeżeniem, które nasuwa się także po analizie tekstów ks. Borzyszkowskiego, jest to, iż poruszał się swobodnie po różnych okresach historycznych. Pisał o średniowieczu, czasach nowożytnych, okresie międzywojnia, a nawet o współczesności. Oprócz typowych opracowań, podejmował się również edycji źródeł, zwłaszcza z wieków średnich.

Aż czterdzieści dwa teksty zamieścił bp Julian Wojtkowski¹⁶¹. Wśród nich są rozprawy teologiczne i historyczne, choć tych drugich znacznie mniej. Koncentrował się na historii teologii, duchowości i kulcie świętych, ale zamieszczał też artykuły z dziejów diecezji, wśród których na szczególnie przypomnienie zasługuje publikacja o kapitule katedralnej w XIX i na początku XX w.

Ks. Władysław Nowak wydrukował w „Studiach Warmińskich” dwadzieścia cztery artykuły¹⁶². Dotyczą one również bardzo zróżnicowanej problematyki i to zarówno *stricte* teologicznej, jak z pogranicza historii lub historii liturgii, a także ekumenizmu.

¹⁵⁸ Biogram z bibliografią przedmiotową i podmiotową, zob. *Słownik polskich teologów katolickich* (dalej: SPTK), Warszawa 1995, t. 8, ss. 415–418.

¹⁵⁹ *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, pod red. Z. Jaroszewicz-Pierślawcew i I. Makarczyk, Olsztyn 2006, ss. 23–32 (tam też bibliografia).

¹⁶⁰ Biogram z bibliografią przedmiotową i podmiotową, zob. SPTK t. 9, ss. 103–108.

¹⁶¹ J. Jezierski, *Biogram naukowy księdza biskupa profesora Juliana Wojtkowskiego*, SW, 1988, t. 25, ss. 5–23.

¹⁶² *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1966, ss. 176–177; *Słownik biograficzny profesorów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, Olsztyn 2004, s. 99.

Inni autorzy nie przekroczyli dziesięciu artykułów lub przyczynków naukowych. Z lokalnego środowiska warto jeszcze wspomnieć s. Ambroję Jadwigę Kalinowską (10 artykułów plus publikacja źródłowa), Janusza Jasińskiego (9), Tadeusza Pawluka (8 i 14 z prawa kanonicznego), Jacka Jezierskiego (7 i 5 o tematyce pozawarmińskiej), Tadeusza Grygiera i Janusza Hochleitnera (po 7, choć różnej wartości naukowej) i Henryka Damiana Wojtyskę (6 o tematyce warmińskiej). Spośród pozostałych autorów 7 osób zamieściło po pięć tekstów, 4 po cztery, 5 po trzy, 17 po dwa i 80 po jednym (por. załącznik). Teksty o profilu historycznym, ale związane z regionem warmińsko-mazurskim, zamieściło łącznie 125 autorów, którzy wydrukowali 425 artykułów. Wśród autorów tekstów pojedynczych przeważają goście zapraszani okazjonalnie na sympozja naukowe, z których materiały drukowano w „Studiach Warmińskich”.

Ogólna ocena czasopisma

Od pierwszego tomu na zawartość „Studiów Warmińskich” składają się rozprawy, materiały, sprawozdania, recenzje i omówienia. Najwięcej tekstów (ok. 30%) stanowią materiały historyczne, dotyczące historii regionu. W ten sposób czasopismo nawiązuje do tradycji naukowych ośrodka braniewskiego, który wydawał kilka periodyków naukowych, w tym ukazujący się do dziś „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”. Wiele opublikowanych tekstów dotyczyło bibliistyki, prawa kanonicznego, socjologii, teologii dogmatycznej i filozofii. Każdy tom obejmował od 40 do 70 arkuszy wydawniczych, natomiast artykułów było od 10 do 20, a recenzji od jednej do pięciu.

Początkowo nakład periodyku ustalono na 1500 egzemplarzy. Później decyzją Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk zmniejszono go do 1000, a w 1973 r. nawet do 600 egzemplarzy. Zapotrzebowanie w tym czasie było znacznie większe, o czym świadczą prośby wydawcy do UKPiW o zwiększenie nakładu.

Zamówienia składały wszystkie wyższe seminaria duchowne, kilkadziesiąt bibliotek świeckich w Polsce i za granicą, zwłaszcza w Niemczech, Włoszech i Francji (łącznie około trzystu instytucji). „Studiami Warmińskimi” zainteresowane były także środowiska polonijne nie tylko w Europie, ale także w Ameryce Północnej. Kilka ośrodków naukowych zamieszczało we własnych periodykach recenzje z kolejnych tomów czasopisma, regularnie ukazywały się one w „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” oraz w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” (do tomu 10, a następnie 14, 15, 17 i 22/23).

W „Studiach Warmińskich” zamieszczano referaty wygłaszane w czasie sympozjów poświęconych m.in. św. Wojciechowi, kardynałowi Stanisławowi Hozjuszowi, bp. Marcinowi Kromerowi, Zgromadzeniu Sióstr św. Katarzyny. Opublikowano także bardzo cenne materiały z sześciu Colloquia Mediaevalia i z sympozjów ekumenicznych. Wiele artykułów dotyczyło życia religijnego na Warmii i wybitnych biskupów (oprócz wyżej wspomnianych Hozjusza i Kromera): Jana Dantyszka, Adama Stanisława Grabowskiego, Ignacego Krasickiego i Andrzeja Chryzostoma Zaluskiego. Po jednym tomie poświęcono: Mikołajowi Kopernikowi, Wyższemu Seminarium Duchownemu „Hosianum” w Braniewie, kolegium jezuickiemu w Braniewie i stuleciu Objawień w Gietrzwałdzie.

„Studia Warmińskie” służyły także do edycji korespondencji kardynała Stanisława Hozjusza. Dwa tomy listów (liczące po około 60 arkuszy wydawniczych) przygotował ks. Alojzy Szorc, a jeden o podobnej objętości, ks. Damian Wojtyska. Każdy z nich jest kopalnią informacji o stosunkach społeczno-politycznych i religijnych na Warmii, w Polsce i Europie w połowie XVI wieku.

W ostatnim okresie dużo miejsca zajmuje problematyka dotycząca nauczania Jana Pawła II. Analizie poddawane są przede wszystkim jego wypowiedzi na tematy społeczne, polityczne i religijne. Wśród autorów przeważają młodzi naukowcy, którzy niedawno ukończyli studia i uzyskali stopnie magistra i doktora.

Bardzo interesująca jest podstawa źródłowa publikowanych artykułów i recenzji. Autorzy praw historycznych wykorzystywali przede wszystkim archiwalia zgromadzone w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, ale także zbiory Archiwum Państwowego w Olsztynie, Archiwum Romanum Societatis Jesu i Biblioteki Watykańskiej. Publikacje z innych dziedzin częściej były oparte na literaturze niemieckiej, francuskiej, włoskiej i oczywiście łacińskiej.

W percepcji dorobku naukowego publikowanego na łamach „Studiów Warmińskich” pomagają streszczenia w językach obcych, najczęściej niemieckim, ale także łacińskim, francuskim, włoskim i angielskim. Na język niemiecki tłumaczono też spisy treści. W tomie szóstym zamieszczono indeksy do pierwszych pięciu: nazwisk, geograficzny, rzeczowy, biblijny i prawny. Podobne indeksy przygotowywano dla kolejnych woluminów. W jednej z recenzji (Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1970, nr 4, s. 611) stwierdzono, że „indeksy te są wzorem, jak powinny wyglądać indeksy w czasopiśmie naukowym”.

W dużym regionie warmińsko-mazurskim utrzymały się na rynku wydawniczym tylko dwa periodyki naukowe: „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” i „Studia Warmińskie”. Inne, np. „Rocznik Olsztyński”, nie ukazują się już od kilku lat, choć ostatnio podjęto próbę jego reaktywacji. Nowo powstające zaś nie mają ani stałych autorów, ani zbyt dużego kręgu odbiorców. Można więc stwierdzić, że około 1900 arkuszy wydawniczych, czyli około 38 tys. stron maszynopisu tekstów zamieszczonych w „Studiach Warmińskich” stanowi trwały i cenny dorobek naukowy wykładowców Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie, a obecnie także Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Warto też nadmienić, że to czasopismo zainspirowało wiele innych seminarium duchownych w Polsce do wydawania własnych periodyków.

Aneks 1. Autorzy tekstów historycznych dotyczących regionu warmińsko-mazurskiego lub szerzej Prus Wschodnich

Borzyszkowski Marian	87
Wojtkowski Julian	42
Nowak Władysław	24
Oblak Jan	22
Szorc Alojzy	16 + edycje źródeł
Kalinowska Ambrozja Jadwiga	10 + edycja źródeł
Jasiński Janusz	9
Pawluk Tadeusz	8
Grygier Tadeusz	7
Hochleitner Janusz	7
Jezierski Jacek	7
Wojtyska Henryk Damian	6 + edycja źródeł
Bodański Roman	5
Górny Jan Jerzy	5
Krebs Magdalena Lucja	5
Piskorska Józefa	5
Piowarski Władysław	5
Ropiak Sławomir	5
Śliwińska Barbara Gerarda	4
Achremczyk Stanisław	4
Kopiczko Andrzej	4
Madej Henryk	4
Starnawski Jerzy	3
Chłosta Jan	3
Klimeczuk Zygmunt	3
Lesiński Andrzej	3
Sianko Józef	3
Turek Władysław	2
Kamiński Mikołaj	2
Keferstein Halina	2
Krause Józefa	2
Lewandowska Izabela	2
Lichański Jakub	2
Mielczarski Stanisław	2
Piechnik Ludwik	

Piszczy Edmund	2
Podgórska Teresa	2
Rondomańska Zenona	2
Roslan Jan	2
Stasiewicz Krystyna	2
Sucheni-Grabowska Anna	2
Torla Kazimierz	2
Widzewicz Grażyna	2
Więcek Wiesław	2
Wiśniewski Jan	2
Barycz Henryk	1
Bielawny Krzysztof	1
Borkowska Urszula	1
Chrzanowski Tadeusz	1
Cynarski Stanisław	1
Domachowska Regina	1
Dorawa Marian	1
Dunin-Wąsowicz Teresa	1
Dybkowska Alicja	1
Falk Maksymilian	1
Fokciński Hieronim	1
Gładkowski Krzysztof	1
Górski Karol	1
Gulbinowicz Henryk	1
Gumowski Marian	1
Guzowski Jan	1
Hoffmann Mirosław	1
Jakubowski Zbigniew	1
Jaroszewicz-Pierceśławcew Zoja	1
Jemielity Witold	1
Józefczyk Mieczysław	1
Kacperski Henryk	1
Kasprzycka Maria	1
Kempa Stanisław	1
Kilian Waleria	1
Knapiński Ryszard	1
Kobiela Ewelina Gabriela	1
Korewa Jan	1

Historia regionalna na łamach „Studiów Warmińskich” w latach 1964–2003 351

Kowalewski Józef	1
Kruk Erwin	1
Mackiewicz Adam	1
Markowski Mieczysław	1
Mirkowska Izabela	1
Nadolski Ludwik	1
Niemiro Urszula	1
Odyniec Wacław	1
Okulicz-Kozaryn Łucja i Okulicz Jerzy	1
Pączkowski Kazimierz	1
Płoski Tadeusz	1
Polańska Marta	1
Powierski Jan	1
Przekop Edmund	1
Przybyszewski Bolesław	1
Puchowski Kazimierz	1
Radziszewska Julia	1
Rawa-Grabowiecki Jerzy	1
Rosińska Grażyna	1
Rybka Eugeniusz	1
Salmonowicz Stanisław	1
Sarwa Konrad	1
Sczaniecki Paweł	1
Sikorski Jerzy	1
Sojka Józef	1
Staniszewska Joanna	1
Stankiewicz Bogumiła	1
Świeżawski Stefan	1
Szram Mariusz	1
Sztychmiller Ryszard	1
Szymko Jan	1
Ślawski Tadeusz	1
Śliwka Eugeniusz	1
Świerzawski Wacław	1
Świerzewski Stefan	1
Tomaszkiewicz Stefan	1
Tomczyk Bronisław	1

Triller Anneliese	1
Wagner Arkadiusz	1
Wakar Andrzej	1
Wasielewski Kazimierz	1
Weber Ewelina	1
Wilk Wiesław	1
Wirszyłło Jerzy	1
Witkowska Aleksandra	1
Włodarski Józef	1
Wójcik Maria	1
Zaorski Franciszek	1
Ziemia Wojciech	1
Żebrowska Ewa	1
Żuchowski Kazimierz	1
Żynda Bolesław	1

Regionalgeschichte als Thema der Jahresschrift „Studia Warmińskie“ in der Zeit von 1964 bis 2001

Zusammenfassung

Die 1964 gegründete und heute vom Priesterseminar der Ermländischen Metropole „Hosianum“ aufgelegte Jahresschrift „Studia Warmińskie“ ist neben der Vierteljahresschrift „Komunikaty Mazursko-Warmińskie“ die am längsten existierende geisteswissenschaftliche Zeitschrift in der Region Ermland und Masurien. Im wissenschaftlichen Programm bezieht sie sich auf die Vorkriegstradition des Zentrums in Braunsberg; ihr Inhalt besteht aus Ausarbeitungen, Materialien, Berichten, Rezensionen und Besprechungen. Die meisten Texte (30%) betreffen die Regionalgeschichte und beruhen vor allem auf Quellen und Dokumenten aus den Beständen des Archiv der Erzdiözese Ermlands, daher liegt der Schwerpunkt der geschichtlichen Forschung eher auf dem historischen Gebiet Ermlands als auf dem heutigen Territorium der Erzdiözese. Die Thematik der Forschung ist sehr vielfältig. Viele Ausarbeitungen hatten zum Thema das religiöse Leben im Ermland und die herausragenden Bischöfe Ermlands. Besonders viel Platz wurde Stanislaus Hosius und Martin Kromer eingeräumt. Einzelne Bände wurden auch Nikolaus Kopernikus, dem Priesterseminar „Hosianum“, dem Jesuitenkolleg in Braunsberg und dem 100. Jahrestag der Offenbarung von Dietrichswalde gewidmet. Darüber hinaus wurden wertvolle Berichte aus sechs Symposien „Colloquia Mediaevalia“ und einigen ökumenischen Tagungen veröffentlicht. In zwei Bänden von „Studia Warmińskie“ publizierte man auch den Briefwechsel von Kardinal Stanislaus Hosius.

Der Autorenkreis besteht größtenteils aus jungen Wissenschaftlern, die vor kurzem ihr Studium beendet und wissenschaftliche Grade von Magister oder Doktor erlangt hatten. Es sind vorwiegend Geistliche. Die ersten Nichtgeistlichen publizierten in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts, nach wie vor bilden sie aber die Minderheit unter den Autoren der „Studia Warmińskie“.

Übersetzt von Magdalena I. Sacha